

СВІТ

Ілюстрована часопись для руских родин.

Видає і за редакцію відповідає: Вячеслав Будзиновский.

Адреса редакції:

Редакция часописи „Свѣт“ у Львові.

Рукописий редакція не звертає, лише застережені задержує. Реклямації неопечатані вільні від порта.

Виходить два рази на місяць

Передплата з поштовою пересилкою.

В Австрії: за границею:

на цілий рік . . . 10 к. 13 к. — с.
на пів року . . . 5 „ 6 „ 50 „

Поодинокє число коштує 50 с.

Адреса адміністрації:

Адміністрация часописи „Свѣт“ у Львові.

ЗМІСТ.

Топільниця (оповіданє). — —

Пісня про Стефана воєводу. —

Г. Пекар Гусарский капраль.
(оповіданє). — — — —

Василь Щурат. Поход на Жов-
ті Води (поезия). — — — —

Наші гетьмани (історична роз-
відка). — — — — —

Ж. Історичні пісні, Василя Щу-
рата (оцінка). — — — — —

Ілюстрації:

Княжі лови на Руси в XII. в.

Портрети гетьманів:

Петра Дорошенка (два) —

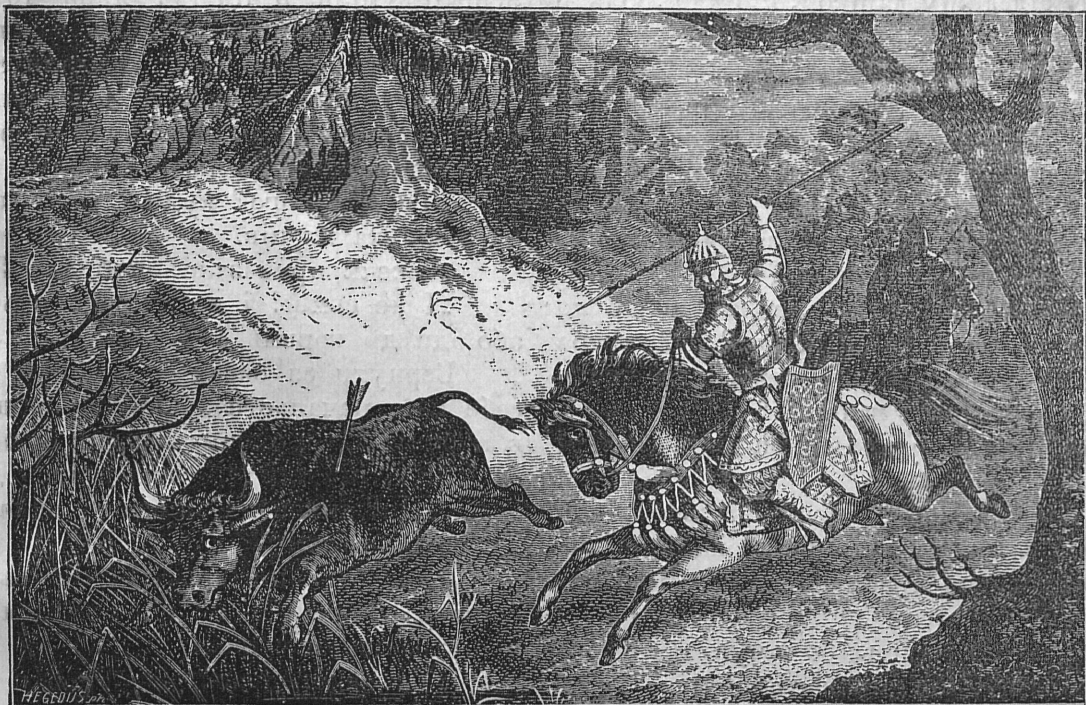
Михайла Ханка — — —

Могила П. Дорошенка — —

Напись на гробі П. Дорошенка

ДРУКАРНЯ „УДІЛОВА“
— — У ЛЬВОВІ — —
УЛ. КОПЕРНИКА Ч. 20.

Княжі лови на Русі в XII. в.

Топільниця.

(Кінець).

рїть її... Охрим, бери за голову!
на розступилась. Два сильні селяни
упа.

е тяжка“.

зно, водою набрякла“.

іали її на весла і обережно понесли
атревожений, позаду всіх ішов Окунь.
скрутї він нечаяно висунув ся з товпи
глянув на Явдоху, на її голову.

ю, все знаю, що ти думаєш“, тасмично
а Окуневи та голова, хитаючи ся з сто-
сторону. Окунь не знав, що й подумати.
пригноблений внутрішніми терпіннями,
о дому.

о Явдохи принесли на город. Викопали
тимчасово, до порішення справи властями,
її в тій ямі. Яму закрили дошками.
ми поставили сторожу: соцького і кіль-
івників. Вартівникам, під загрозою тяж-
урядник наказав не уступати з місця.
жарких, душних днях — ішло до дощу.

ї, над лісом, густою, непроглядною ма-
ла туча. Круг сонця був в тій хвили
ї, і в міру, як сонце наближалось до
червоний круг розпливав ся все більше
е. Сонце мов би трясло ся в тумані.

дивись, но, дивись“, звертав один селя-
ну другого на сонце. Оба вертали з го-
котрім лишили Явдоху.

о се таке?“

бачиш, яке? як грає...“

певно на дощ скаче...“

„...Але дивись-но, яке червоне, та втікає
за стовп“.

Із за хат вийшла нова група селян.

„Тьфу, мара! А чого се воно таке?“

„Червоне, як кров ніби... мигає шаром...“

„В ночі певно буде дощ... То не даром“.

І раніше нераз сонце заходило перед до-
щем таким-же способом, як і сего вечера; і рані-
ше все селяне вижидали по таким заході сонця
дощу; але ніколи еще вони не придавали сему
так звичайному явищу такого незвичайного зна-
чіння, як тепер, сего вечера. Ніколи еще захід
сонця не ставав так близько до факту сільського
життя, як тепер. Придивляючись западови сонця
і роблячи з його причини різні замітки, селяни
не згадували про головну основу обсервованого
явища. Як усе загально звісне, так і ся основа
була у кожного на гадці. Кождий „знав“, що
сонце заходить так чудно лише тому, що в селі
утопилась баба Явдоха. Вижиданє — оправда-
лось. В ночі пішов дощ. Селяни чули, як но-
чию хмара довго гуркотїла на небі, а потому
пішла злива.

* * *

Настав ранок — сірєнький, туманний, сліт-
ний. Господарські роботи здержано. Селяни ні-
чого не робили не тому, щоби не було роботи,
противно — кождому треба було вози лагодити
до жнив, робити граблі, вила і пр., і не тому
також, що дощ попсував їх господарські пляни,
а головно тому, що в селі лежала Явдоха. Вона
нікому не давала супокою. Топільниця — явище
так рідке і незвичайне. Се явище розфильову-
вало уми загалу, потрібна була загальна на-
рада. Селяни зібрались, як звичайно, коло корчми

і тут, накриті від дощу дашком, курили люльки і радили.

„Ляпає, тай ляпає з неба“.

„Тай певно неоден день буде ще ляпати. Мусить“.

„А хто ждав? хто думав, що вона втопить ся на лиху годину?“

„Бо то таки-так: ну, втопила ся... велика шкода дуже... На що її шукати?“

„Ні-бо, нехай і шукати, але на що було тому Окуневи таскати ся в корчі? а? треба було? нехай би вона там собі лежала, а тепер через неї от яке вийшло всюди...“

І селянин провів рукою в напрямі густої оловяної хмари.

„Ні, то воно не що... треба тільки, щоб він її в землю закопав; коли він її найшов, нехай він і закопає... та треба ще кілка ніби заткнути, то нічого не буде“.

„Урядник не позволить, бо я чув, її будуть ховати по нашому, по православному, як-же хрещених людей“.

„Що? ховати по нашому? А не діждуть!“

„Далєбі, я чув... кажуть, що і хрест над нею поставлять“.

„Брешуть... не може бути!“

„А не діжде вона лежати на однім місці в моім батьком і матірю! ні... того ще, здаєть ся, не було“.

„Після неї всякого жида прийде ся на могилки нести. Бо як вона знає ся з нечистим, то вона гірше всякого жида“.

„А таки так“.

Жінки не брали участі в розмові мужчин. Вони вели на боці свою окрему розмову. Баби дуже не любили Явдоху. Кожда мала щось против неї. Причини нехоти були різні. Одна, приміром, була люта на неї за се, що Явдоха назвала її „задріпанним обміном“. Сих двох слів вона ніколи не могла забути. Другій бабі не подобалось, що Явдоха була два рази за мужем. Вона все говорила, що „з того нічого не вийде“. Третя робила якісь спеціальні виводи з того, що Явдоха ходила не в намітках, а в хустині, „як ніби дівка“. І всі взагалі, за те, що Явдоха все чим небудь відзначалась від прочих бабів. Взагалі, було про що говорити. І розговор вів ся з незвичайною енергією, до якої лише суть спосібні наші баби. Бабські голоси так інколи виділялись з загальної „гутірки“, що деякі з чоловіків гукали до них:

„А цить-те но! Чого ви се так розкудкудачкались?“

„То вони, бач, на погоду так, щоб дощу не було...“

„За їх репетом нічого не чути. Дві баби і Янкель — то й ярмарок. А без баби — то й нема ради, як той казав“...

Діти-підростки уважно прислухувались до того, що старші говорили, і хоть не зовсім

ясно розуміли, в чім тут діло, то інстинктивно чули, що в селі діє ся щось важного.

„Бачте, Левко іде!“ роздали ся голоси.

На улиці, по болоті з заступом в руках ішов старий Левко, церковний сторож. Він ішов на кладовище — копати могилу.

„Ти для кого? куди ідеш?“ закричало до него кілька хлопів.

„Аже-ж приказали, щоб для Явдохи“...

„І не сьмій! і не думай! вертайсь назад, або іди до корчми.“

Вернути ся назад — значило стягнути на себе гнів начальства. Сторож рішив ся зайти в корчму. Се з різних зглядів було вигіднійше.

„Ну, що там?“.. звернулись до него.

„Що? нічого. Сьпівають панахиду“.

„Не вжеж?“

„Далєбі сьпівають. І піп сьпіває, і дяк сьпіває. Звичайно як над мерцем хрещеним... а я, хрещеним мерцем“.

„Ти не брешеш?“

„Твій батько брехав, не я“.

До товпи підійшов еще оден селянин і потвердив вість принесену сторожем.

„Далєбі сьпівають: і „Сьвятий Боже“ і „аллилуя“, і все... і кадять, і сьвічки горять.“

Сего селяни ніяк не могли зрозуміти. Як би еще перед смертю була висповідалась і причащалась по християнськи — то що іншого. Але ціле село знало, що батюшка приходив до неї, щоб висповідати, але Явдоха наплела щось такого, що тяжко було розібрати.

„Це бо я так скажу: то урядник а піп... то вони все роблять на злість хрещеному миру“.

І довго так еще гуторили селяни, стоячи під корчмою. Небо троха прояснилось і дощ перестав іти.

„Не на довго“ рішили селяни. „Повинен іти ще дощ“.

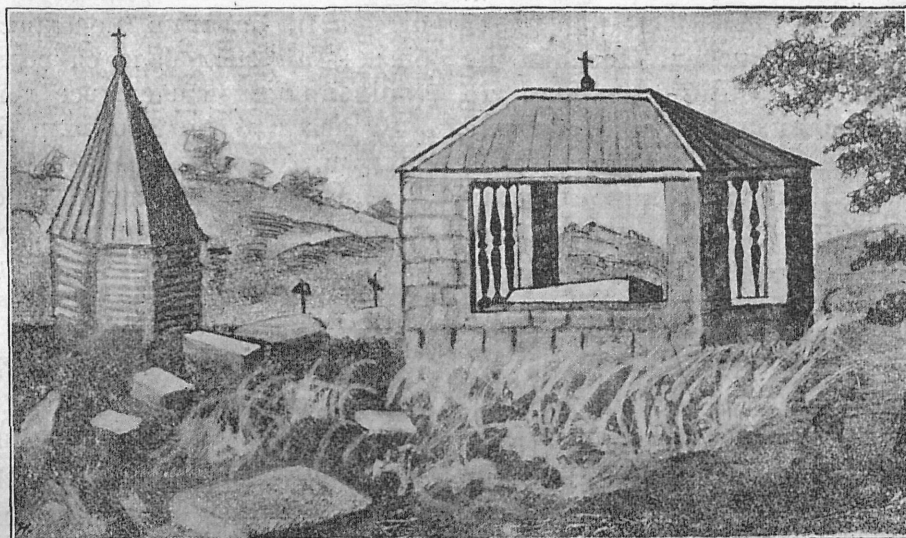
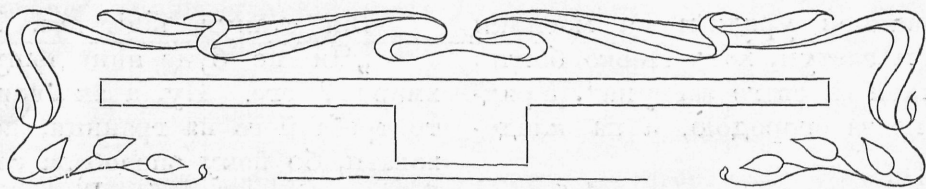
„А що-ж зробіте з ними? Як захочуть поховати, то поховають, резонно замітив Левко, предвиджуючи неможливість іти против урядника і поїа“.

„Що зробимо?!“ загула товпа: „Як то що? Не дамо ховати — ось що. Не діжде вона... як будуть іти на могилки, ми дорогу возами загородимо і не пустимо“.

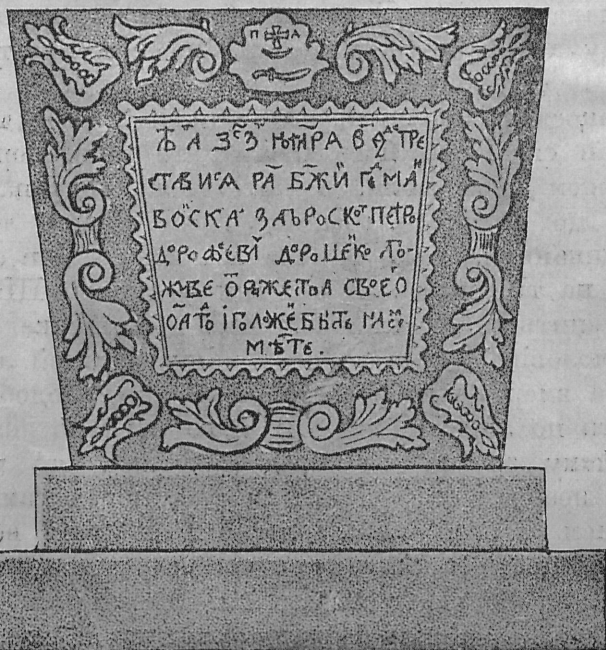
„Побачимо“, скептично замітив Левко, усміхаючись. Він, церковний сторож, близший начальству, знав, що „нічо з того не вийде“.

* * *

Кілька разів посилаю Левка на кладовище копати яму для Явдохи і безуспішно. Перший раз — люди не пустили Левка на могилки; другий раз — він „блукав, блукав по могилках і ніяк не міг найти такого місця для неї“; а коли третій раз став копати за огородою кладовища, то заступ, не знати від чого, став гнути ся і зломив ся. „Не йде діло а ніяк, хоть ти

Грiб Петра Дорошенка в селi Ярополчу Волоколамского уiзду (Московщина).

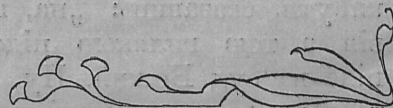

НАПИСЬ НА ГРОБИ ДОРОШЕНКА

„Лiта 7206, Ноября в 9 день представил ся раб Божiй, гетман войска запорожскаго, Петро Дорофеевич Дорошенко; а поживе от рожества своего 71 год i положен бисть на сем мiстi“.

PETRVS DOROSZENKO
Cossac orum Zaporoviensium
Generalis

йому що хоч". Прийшов урядник на могилки і зганьбив Левка за заступ, хоть Левко божився, що „він не винен за свого заступа". Урядник казав копати не за огородою, а на кладовищі.

„Ой, прошу пана, не можна тут, бо“...

„Копай, я тобі кажу“.

„Нехай лучше Окунь копає, бо він найшов... та він найшов“.

Урядник ступив крок наперед. Левкови не знакомили ся з начальством. Він знає, що то значить такий крок урядника, тай ті енергічно звернені на него очі і зморщені брови над ними. Левко постояв хвилинку, почіхав шию, підтягнув штани, плюнув в праву і ліву руку, взяв заступ і зачав копати, зачинаючи могилу не в чотирох сторін, не хрестом, як для звичайних покійників, а з одного місця, ніби яму на бульбу, а не на чоловіка.

„Шапку зними!" розказуючо сказав урядник.

Сторож глянув на него, поволи зняв шапку з голови, кинув її на траву, знов плюнув в обі руки і робив дальше з мяляхолийною повільністю.

„Пане, тут, як я згадую, повинна бути Уляна захована“.

„Яка Уляна?“

„Давнішня, ви не памятаєте... то вона тут захована“.

„Ну то що?“

„То не годить ся в однім місци двоє людий класти“.

„Чому?“

„Ангели їх побють ся, як тее“...

„От, копай но лучше... заступ не гне ся?“

„Ні, хвалити Бога, щось не гне ся... та не гне ся“.

„Ну, то і добре. Гляди-ж, мені, щоб через пів години яма була готова, бо як зігне ся знов заступ, то я тобі покажу... так зігну, що...“

Показав два п'ястукі, зробив ними дуже понятний для Левка рух і відійшов.

„Далебі побють ся... от, щоб я не діждав... та ангели побють ся; кажуть так... ніби...“

Журился старий Левко ангелами, але внутрішньо був вдоволений, що урядник відходить. Сторож відітхнув свободніше, і не кваплячись, робив дальше свою роботу.

Около двадцять літ служить він сторожем при церкві, бачив много покійників. Очевидно, він найліпше знає, як і де кого хоронити. Но, і він скаже, що „такого щось давно не було“... Передше було инакше. „Приміром, як віпальник“, говорив до себе Левко: „то знявши з дерева, треба було його і на тім місци поховати, бо він не даром вибрав сам собі місце для смерти. І на могилу йому треба зелену гиялку кинути, сказавши: „на, і я ще тобі дам“. Бо він з тою гиялкою піде на суд Божий... та піде на суд Божий. Ну, а як від горівки вмере, то ніщо, того можна і на могилах“...

Він станув, відітхнув і глянув на небо.

„Чи не буде нині дощу, бо щось дуже хмарно? еге. Ну, а як знов хто втопить ся, то треба його на границі, або при болоті поховати, бо йому сподобала ся вода... та сподобала ся вода.. еге“. Він притис заступ сильніше ногою: „Щось тверде... не лізе заступ... камінь, чи що? ні, це кість?“ Вікинув кість, підняв її, оглянув, перехрестив і відложив на бік: „Тай сподобала ся вода... от того-то, як топільник случає ся, все дощ іде... та дощ іде“.

Верхи дерев зашуміли, і за хвилину пустился дощ.

„О, то я те знав, то все так: віпальник в лісі — хвоя шумить; топільник в селі — з неба дощ біжить... та дощ біжить“.

Дощ ішов порядний, але Левко дальше копав могилу, він привик.

„І, Боже ти мій милостивий, скільки на свому віку прийшло ся мені всяких мерців переховати, — скільки віпальників, топільників, різальників, згорілих в пожарі, а найбільше що вмерли з горівки! І не перелічити.. Он, там — під нахиленою вербою насипана могила, ніби над Пилипом. А хіба під нею хто небусть лежить? Ні нема“. Левко зітхнув і заперечуючо покрутив головою: „Нема... його викопали, бо Пилип повісив ся... та повісив ся. Його там і сліду нема... на границю перенесли. А коло брами каже — камінь лежить. То также пуста, витрушана могила. Там лежав“... Левко спинив і задумав ся. „Еге, дай Боже память, тож там був Федір Бондар... еге-він... Він зарізав ся. Так щось злість на нього найшла, взяв — тай зарізав ся. То як його ховали, то йому горло шнурком перев'язали, а потім його відкопали та в лісі закопали. Богато, дуже богато тут витрушаних могил. Нехай їм господь Бог судить на тім сьвітї. А он, там — старий Шевчук спить під каплицею. Тай добрий же то був чоловік. І жив добре, і жінку і дітий любив, а вмер не добре... Господь не сподобив вмерти по людськи. І Бог його сьвятий знає, що йому зробило ся перед смертю... та що йому зробило ся! Даяти ся став перед самим конанем. І жінку лає, і дітий лає, і всіх всіх став обзивати такими словами, що гидко згадати... та гидко згадати. А потім зацінив ся тай вмер. Така піна пішла з рота, що й не доведи Боже“.

Заступ не йшов в землю: „Певно кість“...

Левко відступив на кілька вершків, всадив заступ в землю, підважив, викинув кілька костий і череп: „А ось і Уляна... Храни її Бог! Що, не казав може я, що вона тут?“ спитав, звертаючись до урядника, котрий не вірив в його знане покійників: „Ще колись, колись вмерла... ще я тоді малий був. Діждала ся знов вийти на сьвіт Божий, та нічого неборака не побачить... еге... де вже“...

Левко став пальцем очищувати від піску у черепа очні ями. „Храни її Бог... від родів вмерла“.

Відчистивши череп, Левко перехрестив його і поклав на купині костий.

„Скільки людей! скільки людей! Мати Божа!“ шептав Левко, відриваючись від роботи і оглядаючи кругом себе множество хрестів: „Скільки хрещеного люду Бог до себе покликав! а скільки моїх тут... Іван і Кіндрат Опанасець і Ничипор... всі поземляли ся... всіх прибрал Господь Бог. І дехто молодший від мене був. Нехай їх спомане Господь Бог на царство своє, нехай над їх кістями легка земля буде... та легка буде земля... То вже і мені пора... підходить до того... та підходить до того. Колиб Господь Бог сподобив хоть по людськи вмерти, без пороку.“

Робота під вражінем сумних споминів ішла поводи. Левко не квапив ся.

※

Поволи, ледви тягнуть ногами, ідуть в глибокім піску білі воли в ярмі (чорних волів не вільно запрягати під мерця) і везуть за собою покійницю в возі. Віз покритий білою скатертю. На скатерті поставлена домовина. Домовина незвичайно велика, грубо, наборзї збита з кількох, навіть неотесаних дощок.

„Ка—ая житейская сла—дость пребивает печали неприча—астна“, співав дяк своїм привичним голосом. Він ті стихи співав, може бути, вже тисячний раз і тому дуже здивував би ся, як би його хто спитав, що таке він співає?

Дячок підніс голову і глянув вперед. Недалеко від кладовища, в тім місци, де дорога була найвузша, впоперек дороги стояло кілька нескладно розставлених возів. Гурток селян стояв перед возами і ждав на процесию. Коли вона наблизилась, селяни зняли шапки.

„Батюшка, дивіть ся-но, вози!“ штовхнув дяк старця-батюшку в бік. Батюшка, котрий, здавало ся, ідучи дрїмав, підніс голову, подивив ся, але і не здивував ся.

„От, падлюки, чи ви бачите, не хочуть пускати!“ проворкотів пан-дяк під носом і знов, з новою енергією, як би показуючи, що для него нема ніяких перепон, засьпївав:

„Ти-имже возлюбленїї мої братія, помиливше нашу краткую жизнь... Еге, треба-б уряднікови дати знати, бо не перейдемо, далєбі не перейдемо“. Він оглянув ся, чи нема урядніка. Урядніка не було. Мав поїхати в сусіднє село:... „А то все Грицько, то певно його справа, більш нікого...“

Перший, що піс хрест і ті за ним, що несли хоругви, задержали ся. Процесия станула. Дячок перестав сьпівати. Селяни, що стояли з возами, підійшли до батюшки і поцілували його в руку.

„Прошу татуня, не несіть сюдою, ми вас дуже просимо.“

„Як же то так можно, мене та не пустити... і хреста не пустити?“

„І вас пустимо, і хреста пустимо, тільки труну не пустимо. Нехай люди обнесуть її поза клунами... нехай вона не йде через ворота, кудюю всі ідуть.“

„Але-ж то грїх... то не годить ся так. Тож вона така-ж християнка, як і ви“.

„Нї, проше татуня, яка вона християнка, коли вона не сповїдала ся, не причащала ся? Ми не пустимо. Будьте ласкаві, уважте нашу просьбу.“

Батюшка як би надумував ся. Він знав своїх селян, бо він між ними виріс. Він знав, як вони огірчать ся, як він не зробить. о що вони його просять. Треба було уступити.

„Ну, то...“ зачав батюшка і не скінчив.... Бо і не треба було кінчити. Процесия пішла прямо на кладовище, а Явдоху обвезли поза селом, полями і втащили на могилку через забор.

Роблячи заступом хрести на чотирех рогах могили, батюшка думав: „Чи викопають Явдоху з могили, чи нї...? Бог святий знає. Але певне“...

„Вічная память“... заголосив пан-дяк, широко розставивши рот і вилупивши очи. Він був вдоволений, що похорон скінчив ся.

※

Ой, курить ся дорїженька, курить ся;
Ой, чогож наш господар та журить ся?
Ой, що треба коника продати,
Та женчикам горілочку набрати.
Не жури ся, господарю, не продаш;
Єсть у тебе готовая — нам даш.
Ой, причини, господарю, кватирку
Та подивись на небі на зірку;
Ой кільки на небі зірочок
Тїлки буде в полі кіпочок.

Дружно роздавалась пісня по селу.

Приближались жнива — лучший час в селі, повний життя, енергії, надїї і... нерозлучних з ними розчаровань.

Жнива обіщували бути богатими. Давно на полісю не було такого урожаю. Селяни з великою надїєю гляділи на свої ниви і говорили: „дав би Бог в добру пору збирати“.

Про Явдоху забули. Забули Явдоху, але не на довго. Прийшлось про неї згадати — не в добру годину.

Було се 26. червня — день памятный для цілого села. Рано раненько того дня одна молодиця пробудилась сильно затревожена і, не умита, не зачесана, сейчас побігла через город до сусідки. Та еше спала...

„А, на її голову“, казала молодиця вбігаючи в хату: „таж мені Явдоха снилась“.

„Що ти кажеш? невжеж?“

„Присяйбі. От, щоб я скопила ся на тім самім місци, де стою, коли брешу... я...“ вона з зворушення не могла дальше говорити“.

„Як же вона тобі снила ся?“ спитала су-сідка, протираючи очи.

„Ніби так. Вийшла я собі до колодязя воду брати, аж дивлюсь: біжать по улиці великі та червоні коні. Такі великі, що навіть більші від хати. Під кіньми блищить щось — ніби срібні підкови, чи що. Далєбі, от щоб я і сьвіта не побачила, коли брешу. Везуть ті коні велику бричку, а в тій бричці — сама Явдоха сидить. Розбрикали ся коні — трудно вдержати. Скачуть висше комина і завертають на наші поля. „Що се таке?“ думаю собі. А Явдоха рада-радісенька. Злізла з брички тай каже: „Ось добрі люди, я і тепер до вас приїхала“. „Чого-ж ти приїхала?“ „Хочу, каже, зробити на вашім поли великі зажинці, велику толоку“, Ая. Нехай де на її нагла!

І ніхто не знав, що міг би значити такий сон. Доперва над вечером стало ясно, що значили ті рокові слова Явдохи: „зроблю зажинці, велику толоку“.

Від самого рана погода була ненадійна, показувала не то на дощ, не то на погоду. Около полудня надтягла з заходу велика хмара, темна, претемна, з білосніжним верхом. Іде, клубить ся, „мотає ся зверху та вниз“.

Що зробити, щоби туча не йшла на поле? Як розбити хмару?

Є на се спосіб. Треба взяти розціплену палицю, котрою перед тим в болоті розігнано пару жабів і сею палицею перехрестити хмару. Хмара розійде ся на дві половини. Хоч і грішний то спосіб але, помагає.

Але хто думав про палицю, коли хмара йшла?! Всі думали, що хмара стороною пройде; а як і дощ піде — і то нічого, не перщина.

Але рахунок був хибний. Пішов сильний град, якого не було кількадесять літ, якого не памятали найстарші в селі. Град убивав кури, гуси. Всі шиби в вікнах звернених до граду, витовкло до одної. Се не був град, але якийсь ледяний дощ, котрий безперервно сипав ся з неба через десять мінут, по чім небо прояснило ся, і на заході знов блиснуло ярке сонечко. Все те пройшло так скоро і так неожидано, що селяни були оголомшені і доперва тогди, коли буря вже пройшла, зачали розуміти значіне сего, що стало ся.

На полях, серед достиглих майже засівів, серед зелени і цвітів, лежали купи леду. Се був страшний якийсь компроміс літа і зими, теплоти і мороза, життя і смерти. Все лежало, як на покосі. Лише тут і там, сторчало осиротіле стебло, якимсь чудом зацілівшє від градової лявіни, і опустивши свій колос вниз, тихо гойдало ся. На його кінчику вилискувалася дощева капля. Здавалось, колос гірко плакав

по своїх упавших братах і роздумував: „пощо еще оставсь я? лежати би і мені разом з вами“. Сумна картина.

„Отсе так...“

„Так то... Ось що вийшло... Гм...“

Лише тільки селяни були в силі говорити в першій хвили.

„Ой, горешько нам, щож тепер буде? і звідки та хмара взяла ся?“

„Пропала вся наша праця, погинула.“

І пішли безплідні, але конечні замітки і наріканя і слези, і розговори, звичайні при того рода нещастях. Пішли говорити, хто що сїяв і як тяжко було сїяти, і хто чого ждав і як надїяв ся справити ся з збіжем.

*

Хтось случайно згадав Явдоху і катастрофа одержала цілком инше освітленє в умах селян. Здавалось, вони тільки на се ждали, щоби хто будь зачав говорити про топільницю... Забутий образ топільниці живо опанував мисли всіх селян. Вони з якоюсь особлившою енергією заговорили о покійниці; в загальнім розговорі була вияснена неспостережима звязь градобою з смертию відьмарки. Згадали о ранішнім сні, що так збентежив молодицю, пригадували собі до найменших подробиць всі обставини смерти відьмарки і хто що говорив тоді, і хто що дораджував... Показало ся, що всі як будь-то знали, що щось таке доконче мусить стати ся, що всі того „сподівались“. Доперва тепер стало ясно, чому Явдоха перед смертию кричала і просила червоних коний...

Материял до дискусії був невичерпаний. Чим більше говорилось, тим більше було про що говорити. Відкривано тепер такі річи, які зразу тяжко було навіть предвидіти. Чому приміром, сонце так чудно заходило в день смерти Явдохи? Чи не віщувало се нещастя? Чому йшли дощі? Чи не говорили тоді Іван Очерета, і Петро Гайдук і Грицько Мороз і многі другі, що то Явдоха води просить і що її не треба хоронити на кладовици? Потім, що значить той ранішний сон? Нема сумніву, що вона „згидила мірські поля“, що вона мстить ся і довго еще буде мститись, як той віпальник — батько москаля, котрий ходив до своїх дітий і їв у них баранів і телят... „Що правда, то правда...“

Дальше... Градова хмара йшла прямо на могилки. Чи се дурно? Що се значило, як не то, що покійна Явдоха танцювала з чортом і від того пішов град! Не даром вона снилася така весела і не даром вона віздила в село ви-сокими кіньми.

Потому розмови перейшли на різні теми загального характеру. Стали говорити, взагалі, про град і нечисту силу, що його творить. Ви-

сказано багато поглядів на град. Говорив сей і той і оден перебивав другого.

„Ото, колись виходить хмара, та така густа та страшна, що не доведи Боже... хоть не дивись... Іде, гримить і мотає ся то сюди, то туди. А був на селі оден хлопець, той зразу догадав ся, що буде град, вийшов з корчми і не пускає хмару, обертає її на сторону. Не йде хмара — стоїть. Коли аж приходить старий дідок до корчми тай каже: — помагай Бог вам добрі люде, позвольте мені свій згон перегнати через ваше поле“. — „А можно, кажуть люди, жени собі на здорове“. А хлопець: „а я не позволяю. Ви позволяєте, а я не позволяю“. Старі люди як не нападуть; ах ти, кажуть, такий сякий блазню! Ми позволяємо, а ти сьмієш не позволяти...“ — „А я не позволяю“, каже такий хлопець. Приходить знов той самий старий дідок, тай каже до хлопця: „пусти, бо не витримаю“. — „Не пущу“. І третій раз просить ся: „пускай, бо синну“. Тоді хлопець каже людям: „ви знаєте, хто сей дідок? се — град. Кудю його пустити? Бо як не пустимо, то він лопне“. От як подумали собі люди, поміркували і сказали, щоб пустити його на одно поле, на одну тільки волоку. От як він пішов, то, як бачите, вся, вся волока градом засипала ся.

„А я то знов чув, що ніби град робить стара дівка, що, бач, вона замуж не вийшла, то вона устає у ночі, іде до колодязя і робить град і каже: „граду, граду градобою, іди своєю чередою, падай грудками та густо, щоб на полях було пус...“

Ото, з тої-то пори і бе на землю і град і грім...

Всі ті розмови про ріжні причини градобою довели до одного заключеня: „Треба викопати Явдоху з могилок і закопати її на границі денебудь сторчняком, щоб люди не бідували сім літ“.

Хоч про се ніхто не говорив, але се розумілось самою собою і було основою всіх розмов. Все шло до того, що виновником нещастя одна тільки Явдоху... всі тоді чули, що її викопують. Се було так ясне і так очевидне, що спеціально про се і не слід було говорити.

*

Пізнім вечером, коли в селі вже все пішло спочивати, до кута кладовища під'їхали конем Грицько Мороз і Іван Очерета. Вони привязали коня до плота, тихо перелізли через пліт і, стояли в високім буряні, стали радити ся. У кожного в руках заступ. Ніч була темна, півоблачна, але тепла.

„Покликати Левка?“ спитав Іван.

„А треба, бо самі не справимо ся.“

„Пожди тут, я піду, покличу.“

Іван щез в буряні. Пошпортуючись о хрести і могили, він підійшов до вікна малої хатчини

сторожка і постукав зразу тихо, потім сильнійше... Левко спав. Накінець з хатчини роздав ся голос:

„Хто там такий?“

„То ми“.

„А, зараз“.

Сторож пізнав по голосі хто — і догадавсь в чім діло. Він вийшов, накинувши на себе скоро свитку, з заступом в руках.

„Хто з тобою?“

„Грицько“.

„Я так і знав“.

„Е“.

Мовчки, з сьвідомостию таємничої важности діла, ішли Іван і Грицько за сторожем. В самім куті кладовища, між буряном білів пісок на могилі Явдохи. Сторож задержав ся.

„Тут. Зачинайте з Богом, а я зараз прийду. Чоботи возьму.“

Іван і Грицько постояли хвильку, як би перший раз серіозно надумувались, що хочуть робити. В розговорах під корчмою вони голоснійше ніж всі говорили про Явдоху, наставляли, щоб її викопати і називали її — покійницю — всякими негарними словами. Але тепер, на кладовищі, між хрестами, в темну ніч їм якось ніяково було.

„Чи місяць хутко зійде?“ спитав Грицько, щоби тільки що небудь сказати.

„Вже зійшов, але не видно, бо хмарно.“

„Ну, то...“

Вони зняли шапки, перехрестили ся і зачали роботу.

„Перше треба хрест виняти.“

Грицько розхлітав хрест, витягнув його з землі і спер о пліт в буряні.

Земля еше не вспіла осісти ся в тверду масу. Заступи погружались в пісок легко. Іван і Грицько мовчали і тільки прислухувались, як пісок скочував ся з їх заступів і розсипував ся в буряні. Надійшов Левко.

Робота ішла успішно. Грицько і Іван, стоячи в могилі, опускались все низше. Левко сів на сусідній могилі і глядів на роботу, поз'їхаючи.

„От духота... Мати Божка... днем, на сонці так не буває“, сказав Грицько, стираючи рукавом піт з лиця.

„А мені то нічого“, відповів Іван, не перериваючи роботи. „Але певно буде дощ“.

„Нехай Бог криє від дощу; і так все погинуло в поли.“

„В тебе багато буде збіжа?“

„Кірців вісім мабуть буде, а може і більш...“

„Ні, не буде дощу“, замітив Левко, бо ковалі в поли кують, то не мусить бути. Як коваль на поли цьвірнєкає, роса лежить, а корова на вигоні ночує, то не буде дощу... та не буде.

„Чого-ж так горяче, аж піт з мене йде?...“

„Бо ти впрів... та впрів. Дай-но, я ще трохи покопаю.

Левко став копати, а утомлений Грицько ляг на траві і без мисли глядів перед себе.

„Хутко місяць зійде, бо вже яснїє“, сказав Іван.

Грицько став глядіти в сторону, де за хмарою з одної сторони яснїло.

„Ото, яка чудна хмара... Чи ти бачиш?“

*

Заступ Івана стукнув, тверде. Він випрямився.

„Вже“, сказав півголосом.

Грицько живо скочив на ноги, мов ужалений.

„Затягайте поводами під труну... хуткїйш-бо“ підганяв він.

Тї зсунулись в могилу, кілька хвиль кокошились в нїй, підложили шнурі під домовину і вискочили з ями, держачи в руках кінці шнурів. Потому рівномірно і обережно стали витягати домовину. Вся облїплена білим піском, показала з могили домовина Явдохи. Треба було поставити її на тверду землю, але кругом були купи викиненого з могили піску.

„Бери, бери за кінець труни... хватай“, говорив Грицько Левковн: „бо перекине ся“.

„Ти, бери, тобі зручнїй...“

„Якого чорта зручнїй... Я оден не вдержу... Щоби на вас нагла!“

Він ляг на землю, опер ся ногою о хрест сусїдної могили і спиною піддержав тяжку домовину, котра без піддержки була б звалила ся з піскового горба в траву. Потому, коли товариші витягли шнурі з під домовини, встав. Домовину поставили на тверду землю. Всї зітхнули. Мали перед собою еше немамо роботи.

„А мішок є?“

„Який мішок?“ спитав Грицько.

„А в чім же ми її понесемо?“

„В трунї“.

„Чи ти здурів?“

„Чому“?

„А як хто побачить. В мішку безпечнїще. Нехай домовина тут остане ся, вона дуже тяжка.“

„Коли так, то треба десь найти мішка. Пождїть-но, я...“

Левко поплїв ся за мішком. Іван і Грицько сидїли по обох сторонах домовини. Нї оден, нї другий не хотїли дивитись на домовину; глядїли на боки.

„Ще півнї не сьпївали?“ спитав Грицько.

„Нї, здаеть ся, бо не чути“.

Надлетїла нічна птїчка і сїла на сусїднїй хрест. Грицько так і впив ся в птїчку. Птїчка, якось чудно кивнула головою і відлетїла.

„То певно душа Явдохи“ подумав Грицько і мороз пройшов йому по тїлі. Потягнуло ві-

тром і верхки дерев нерівномірно зашумїли: „Здаеть ся, перше вітру не було“, подумав Грицько.

Сторож принїс мішок і став з Іваном здоймати віко з домовини. Левко взяв з собою сокиру — на всякий случай. І добре зробив, що взяв: віко треба було відбивати сокирою. Відбили.

Грицько відступив, бо з домовини дуло страшне повітре. Лежала як би боком.

„Як же її брати?“ спитав Іван, з певним вдоволенем і уважно придивляючись небїжцї.

„Менї здаеть ся, вивалити б її з труни.“

„Як хочеш“, відповів Левко: „нехай буде і так... Іване, а ти що робиш?“

Іван клячїв перед домовиною і общупував ребра Явдохи.

„То я... тее... бо то люди кажуть, нїби, як наддерти з такого мерця сала, та ссувати сьвічку, то можна по ночах весь вік красти, засьвітївши тую сьвічку, і нїхто не побачить, не зловить...“

„Не чепаї! покинь!“ запротестував Грицько.

„Нї, я не що... то я так... я не буду. Тай яке ту сало... воно сьміх оден... тут тїлько одна шкіра та кости.“

Домовину опрокинули. З неї вивалилось смердяче тїло Явдохи. За хвилию труп був в мішку. Мішок потаскали до перелазу, де стояв віз. Поклали Явдоху на дно воза, на котрий сїли Грицько і Іван і рушили.

Сторож лишив ся на могилах, перехрестив порожню яму, „щоб вона знов не вернула сюда“, засипав піском, поставив хрест на давнїм місци і пішов спати.

А Грицько з Іваном гнали тим часом полями. Дорогами не їхали з двох причин: „щоб вона не тямїла дороги до села“, і „щоб з ким не стрїти ся“.

„Наддерти сала“, вертїлось в голові Грицька, котрий сидїв з заду за Явдохою. „З сала сьвічку ссувати“... Одно колесо було надломлене і вибивало такт. „Наддерти сала... наддерти сала...“ говорили Грицькови ті обороти.

При границі селянських і посесорських нив, де перехрещують ся двї дороги, знайшла Явдоха для себе другу могилку без хреста і насипу. Закопали її „сторчнїком“, таки в мішку, місце видоптали і закинули ломачем.

Коли вже зачинало ворухитись, розбитї непривичною нічною роботою приїхали Іван і Грицько і як мертвї звалились спати в своїх клунях.

*

На другий день вже всі знали, що Явдохи на могилах не ма і що хрест стоїть там „так собі, для попа та для уряднїка“.

„Чого то Окунь такий засумований?“

„То не даром“.

Гетьман Петро Дорошенко 1665—1674.

Гетьман Михайло Ханенко 1670—1675.

„Певно, що не даром. Щоб се значило?
І на рибу не ходять“.

„Не ходять“.

„І крилачі на гору повиносив... Тільки ча-
сами з удкою сяде коло города над рікою і си-
дить...“

„То з того часу, як Явдоха втопилась.“

„Еге, оце диво“.

Такі розмови все частійше і частійше чути
було на селі. Окунь в перших днях сам не за-
мічав своєї переміни. Переміна йшла в нім не-
замітно для него „з того часу...“ Він замітив
її доперва тогди, коли всі звернули на него
увагу. Але, він вже не міг бути таким, як
передше. Йому просто не везло з того дня.
Під який корч підплив лодкою, йому все зда-
валось, що там лежить хтось з вишкіреними
білими зубами і глядить на нього. Він пере-
став їздити лодкою. Колиж вода зірвала йому
кілька крилачів, він переконав ся, що рибаль-
ство надоїло йому і що пора покинути човен—
дарував його зятеви.

Раз скортіло Окуня пійти в гайок, в ко-
трім лежала Явдоха, і котрий, незнати чому,
одержав назву „Явдохина стежка“. Вертаючи
звідтам, стрів ся з Грицьком Морозом, котрий
вертав з поля. Він з підолбля глянув на Окуня.

„Добрий вечер“.

„Добре здорове“.

„Ти чого тут?“

„Так собі. Шов з поля тай зайшов.“

„Що порабляєш?“

„Нічого“.

Грицько більше не питав... так вони зайшли
в село.

*

Очевидно, Грицько розповів в селі про
свою стрічу з Окунем коло Явдохиної стежки.
Тим еще більше скріпили ся підозріння против
Окуня. „Бо і зачим Окунь туду ходив? „І най-
шов Явдоху і чудно якось поводить ся і на
Явдохину стежку ходять!...“ „Відьмар“, сказав
хтось, і слово пішло між люди. — Окунь став
відьмарем. Його стали бояти ся, стали його о-
минати. Окунь заступив Явдоху... село не може
бути без відьми, відьмака.

*

З перенесеня Явдохи був невдоволений
оден лише чоловік в селі, посесор Янкель. То-
пільниця лежала на його поли. Се вже само-
собою неприємне; еще гірше буде, як довідає
ся начальство. Треба якось направити.

„Слухайте, Іване“.

„Ну, чого?“

„Чи неможна-но часом викопати?“

„Ай, відчепись!“ відвернув ся Іван.

„Ну, чого ти гніваєш ся? Я тобі зла не
зроблю, що поговорю. Язык чез те не випаде
в тебе з рота“.

„Ну?“

„Слухай-но. Я тобі... хочеш? Я тобі дам
квартирку... бігме дам, не пошкодую.“

„Ай, відчепись. Іди собі кчортівій матери
тай пий свою квартиру.“

Іван відійшов. Зійшов ся жид з другим
селянином. З ним зачиналась та сама розмова.
Потому з третим, четвертим і т. д. Жид під-
готовляв ґрунт для свого діла. Він ждав тільки
на добру нагоду.

В неділю по церкві корчма була повна.
Був і сільський староста (начальник грома-
ди). Жид обіцяв йому дві квартирки, як „по-
зволить“.

„Я не маю права. То не мое діло. Як мір
захоче, так нехай собі і робить. Громадська
воля то Божа воля...“

„Ну, люди добрі... староста сказав, що як
ви хочете, то так і буде, бо він не має права...
Староста нічого не каже, він мовчить, він надіє
ся на вас. Ая... ви послушайте мене... я вам
так скажу: то все одно — чи Явдоха буде ле-
жати в мене на поли, чи в болоті, чи в лісі...
все одно.“

„А таки так. Звісно, все одно... всюди одна
земля — тай годі.“

„Ну, то порадьте ви мені. Викопайте її
з мого поля. Чиж я вам зло зробив коли?“

„Запевне, що Янкель не повинен. Він
жидок добрий.“

„Ну, то знаєте, що я вам тепер скажу?
Я вам сьогодні ставлю ціле ведро горівки, а як
викопаете, то — ще друге ведро поставлю.“

Два ведра горівки — два ведра горівки!
А діло зовсім пусте. Лежала Явдоха на однім
місци, перейшла на друге; чому б їй не пе-
рейти на третє?

В товпі счинив ся шум.

Опитний Янкель знав, що залізо кує ся
поки горяче. Виніс ведро горівки і зачав часту-
вати, починаючи від старости.

І хто знає, де кости Явдохи знайдуть, на-
кінець, для себе остаточний супокій?

Пісня про Стефана Воєводу.

Чеський учений Ян Благослав, що вмер 1571 р.,
лишив рукопись граматики, котру видано друком до-
перва в 1857 р. В розділі про „славянський“ діалект
знаходить ся руска пісня, записана в Венеції (!) при-
ятелем Благослава, якимсь Нікодемом. Ось пісня:

Piseň slowenska od Benátek, kdež hojně ješť
Slowaků neb Charvatů, přinesena od Nikodema.

Dunaju, Dunaju, čemu smuten tečeš?

Na werši Dunaju try rotý tu stojú,

Perwša rota Turecká,

Druhá rota Tatarská,

Třeta rota Wołoská.
W tureckým rotě šablami šermují,
W tatarským rotě strýlkami strýlajú,
Wołoským rotě Štefan wyjwoda,
W Štefanowý rotě dywoňka płačet,
I płačuci powídała: Štefane, Štefane!
Šteafn wyjwoda, albo mě pŕijmi, albo mě líši“.
A što mi rečet Štefan wyjwoda?

„Krásná dywonice, pŕijmił bych tě dywoňko,
Nerownaj mi jes, líšił bych tě, milenka mi jes“.
Šta mi rekła dywonka: „Pusty mne Štefane,
Skoěu já w Dunaj, w Dunaj hłuboký,
Ach kdo mne doplynet, jeho já budu“.
Něchto mě doplynuł krasnu dywoňku,
Doplynuł dywoňku Štefan wojwoda,
I wzał dywoňku zabił ji u ručku:
„Dywoňko, dušenko, milenka mi budeš“. Amen.

В тексті пісні записаної Чехом, що не знав нашої мови, записаної чеською азбукою і правописом, суть очевидно недокладности і перекручення, котрі мусить і може справити фаховий критик.

Порівнюючи записану Чехом пісню з російською її паростією, др. Франко¹⁾ реституував бракуючі три рядки пісні. Др. Франко виказав також, що пісня уложена в діалекті галицькім, а спеціально покутськім. На тій підставі др. Ф. справив також похибки, які мусіли вкрати ся до тексту списаного Чехом. Доповнивши і справивши так пісню, др. Франко подає її ось у якій формі:

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?
Ой як мні, Дунаю, не смутному течи,
Що дно моє точуть студені криниці,
А по середині біла рибка мутить,
На версі Дунаю три роти ту стоять:
Перша рота турецька,
Друга рота татарська,
Трета рота волоська.
В турецкі ми роті шаблями шермують,
В татарські ми роті стрілками стріляють,
В волоські ми роті Штефан воєвода.
В Штефанові роті [та] дівонька плачеть,
[Та дівонька плачеть], плачучи повідат²⁾:
„Штефане, Штефане, Штефан воєвода,
Альбо мене пуйми, albo мене лиши!“
А што ми [од]речет Штефан воєвода?
„Красна дівонице, пуймил би я тебе,
[Пуймил би я тебе], неровная ми ес“.
Што рекла дівонька? „Пусти мя, Штефане!
Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий.
Ах, хто мя достанет, [то] его я буду“.
Не хто мя доплинул, красную дівоньку,
Доплинув дівоньку Штефан воєвода.
І узял дівоньку за білу руку:
„Дівонько, душенько, миленька ми будеш“.

¹⁾ Студії над українськими народними піснями. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. LXXV. 1907.

²⁾ Пр. Потебня подає сю форму в нотці зам. чеського powídała; Пот. думає, що се форма лемківська, тимчасом коли вона уживаєть ся скрізь у Войків і у Гудулів аж до румунської границі.

Що до імени вовводи Стефана, то в XVI. віді, в котрім зложено пісню, на господарекім престолі молдавекім сиділи оден по одному чотири Стефани. Перший з них помер 1502 р., а пятый жив ще тоді, коли писала ся Благославова граматика. Котрого з них уважати героєм рускої пісні, се для нас байдуже — пише др. Франко. — Для означеня часу, раньше якого пісня не могла повстати, вистане пригадати, що для її автора три роти: турецька, татарська і волоска, се очевидно три часті одного війська, що стоять над Дунаєм, може ждучи поклику до походу, а се вказує на вазальне становище Молдавії супроти Турків, становище, яке закріплює ся в Молдавії з перших літ XV в.

Факт, що пісню записано аж в Венеції, факт, що маємо російські відміни пісні, доказує, що пісня була в своїм часі дуже розширена. Пісня є перлюю нашої народної творчости, є найстаршою нашою історичною піснею.

Г. Пекар.

Гусарський капраль.

На швадроновім возі, на мішках з вівсом, їхало гостинцем шість гусарів. Вертали з третього села, де у швабки купили овес для свого швадрону. Гусарам їхало ся весело, бо бавив їх оповіданнями їх командант, полковий сурмач, капраль Шандор Арнек.

Арнек був найгарнішим гусаром в цілім швадроні. Всі слухали його з респектом, бо він був також полковим сурмачем; він все їхав за полковником і знав всіх штабовців „на скрізь“. Як раз тепер розповідав він, як то оден череватий капітан піхоти перед своїм генералом злетів з коня.

„Але сей пантофель на кони мав черево як гумова подушка, так що його зараз назад відбило в гору. Так, діти, так було“.

Пояснивши гусарам, що інфантерист властиво не є чоловіком, бо він, замість головою, думає черевиком, перейшов сурмач на гусарів. При 17 гусарах є ритмайстер, котрий має таке довге німецьке призвище, що при рапорті навіть три вахмайстри в купі не годні його вимовити.

Коли перейшли до справ швадрону, говорили тихо, як би бояли ся, що почує їх ритмайстер. Говорили з респектом про своїх офіцирів, про коня ритмайстра, котрий все бє, про його покоївку, його жінку. Також про його ямники була бесіда, котрі суть більшими панами, ніж пан хоружний, бо коли оногди одного з них ударив кінь, цілий цуг дістав касарняка. Згадали також освоєного лиса пана оберляйтнанта.

„Се мудра звірюка“, замітив Арнек: „від неї можете розуму навчити ся. Вона вже здалета занюхає шаржу. Сей лис респектує офіцирів навіть по цивільному, а простих кусає в лідки. Від него научіть ся салютувати, бо так часто сидите за те.“

Всі слухали капраля уважно, всі любили його. Навіть ритмайстер любив його, бо він знаменито уїжджав ремонти, держав ся навіть на таких конях, з я-

ких злітали ц. і к. оберляйтнанти. Коли гальопував з касарні, донька шинкаря-жида давала йому за дурно півкрайцарову цигаретку. Мав лише одну слабкість: як заглибоко глянув до чарки, перетріпав кожного, особливо фурвезів і податкових урядників, котрими погорджував ще більше ніж інфантеристами. Недавно кинув писаря маніпуляційного вахмайстра, капрала Моріца Гріна в яму з гноївкою і кінцем шаблі присилував його кілька разів дати нурка в гноївці. На сім не скінчило ся, бо Грін смердів від сеї купелі так, що йому заборонено вступ до спальні вояків і він пару ночий мусів спати в магазині сідел.

Погонич завернув на полеву дорогу, щоби скорше дістати ся до ціли подорожи. Капралеви видалась їзда за повільною; він вхопив поводи і так спарив коні ба-тогом, що вони пустилися гальопом. Та не добре вийшов на тім віз. Урвав ся посторонок. Капраль задержав коні і скочив з воза; гусари зробили те саме.

„Чи я не казав, пане капраль...“ замітив швадронний візник Чонгодрач.

„Не говори, тільки зроби лад“ відрізав капраль Арнек.

Коли вояки порали ся коло воза, пан капраль станув собі, як незнати яка фігура, на краю дороги і плював так, як би стріляв до шайби. Оглядав околицю, водив поглядом по небі і землі... Нагло його око задержалось на краю недалекого березового ліску.

„Сюди, хлопці!“ крикнув нагло.

Гусари схопили ся і станули перед ним в ряді.

„Чи бачите отсе велике дерево, там на краю?“

Що там на нім висить?

Гусари глянули в ту сторону.

„Се вішальник, пане капраль“, сказав цугефірер, здеградований на простого.

Арнек насунув шапку на праве око, витягнув шаблю і роздалась команда:

„Позір! Чонгодрач лишить ся при конях; прочі за мною. Дирекция: вішальник! Марш!“

За хвилию відділ стояв під деревом. На дереві дійсно висів якийсь нуждар. Був се, правдоподібно, якийсь ремісник. Стара свитка, як би на се, щоб її зашанувати, була старанно уложена під деревом, коло неї стояли, також в найгарнійшій порядку подерті черевики. Босий, в штанах і камізольці, виеспедював себе на той світ. Сарака був сухий як веретено, як би перед смертю голодував довгий час. Лице було напухле і сине. Очи, здавалось, вискакували з ям, а з рота виставав напухлий червоний язик. Вояки замітили, що на цілій особі, лиш оден язик був грубий.

„Я хотів би знати“, спитав Мітурґаш по довгій мовчанці вояків: „чому він мусів стягнути черевики, щоби повісити ся?“

„Хотів зашанувати“ сказав Дудаш.

„Не деклямайте мені тут, коли я вам вже при возі командував „позір!“ Його треба здоймити. Ану, Чевеґ! Раз-два на дерево і відрізати ремінь.“

Чевеґ скинув блюзу і станув під деревом. Але се не було гусарске ремесло, то-ж подорож в гору йшла тяжко і поводи.

„Лізь, хлопче, лізь“ наглив капраль: „міг той вилізти, то і ти втнеш“.

Остаточо Чевеґ діставсь на гиляку і протяв ножем ремінь. Повішений упав на землю як мішок.

„Беріть його!“ розказував Арнек. Завеземо його в село, передамо війтови, розкажемо де і як ми його знайшли, а війт поховає його і зробить як закон каже. Ну, раз-два!“

„Боже, який він червоний язик має“ замітив Мітурґас, відвертаючи ся.

„Не деклямай, коли кажу; впхай йому язик до писка, коли червоний і хапай, неси!“

Гусари взяли трупа і понесли. Не був для них великим тягаром. Арнек взяв його свитку і черевики. Подорозі перевернув кишені — не знайшов в них ані сотика.

*

Швадронний візок котивсь далі по дорозі. Гусари покладали вішальника на мішках; підсакауючий віз немилосерно кидав всіми його членами.

Котрийсь з гусарів висказав здогад, що може хтось повісив його.

„Дурний!“ перебив Арнек: „Що фантазуєте, коли я вам кажу, що він сам повісив ся. Який порядний баяр напастував би такого виголоділого волоцюгу?“

Якийсь час говорили про небіжчика, а потому знов вернули до своїх вояцких історій.

„Знаєте, чому хоружний штильгукає?“

„Чому?“ питали гусари.

„Бо оноґди в ночі вискочив з вікна жінки бурмістра!...“

В тій хвили крикнув Дудас, що сидів з заду: „Чіфра не гони так, бо небіжчик копає мене ногами“.

Небіжчик дійсно зсунув ся з мішків і кілька разів віз підскочив на камени, тільки разів Дудас дістав ногою мерця по плечех.

Мрець рухав щокую і руки також не лежали спокійно. Гусари скаменіли.

„Стій!“ крикнув капраль.

Віз нагло станув, а се так штовхнуло небіжчика, що він цілий звалив ся на Мітурґача і обняв його руками за шию. Небіжчик сидів між гусарами: очи вже не вилазили йому, язик сховавсь за зубами.

По довшій хвили перший отямив ся капраль Арнек:

„Ти, куме, вже вернув з того світа? Іди, подякуй Чонгодрачеви, котрий втелепав назад душу в твое тіло“.

Всі гусари заняли ся воскресим: натирали, клепали і телепали його висохле тіло. Нарешті порушились його губи і він ковтнув слину. Мов у сні підносив він що хвиля руку і гладив шию, обведену червоним слідом ременя.

„Ну, куме“, заговорив до него капраль: „не правда, менажа на тім світі не смакувала тобі — тому ти вернув, що? Відки ти, як тебе кличуть?“

„Боже мой, Боже мой... Вацляв Стіпак“, ледви видусив з себе: „я з Морави, бідний челядник кравецький“.

„Ну, добре. Але якого дідька ти повісив ся?“

„Прощу, нема роботи... нема грошей... вічно голодувати, все голодний... я пішов на той світ... Я і тепер ще голоден...“ додав несміло.

Гусари сьміяли ся.

„Фляшка сюди!“ крикнув капраль.

Висільник насилу потягнув з фляшки, але добре. Се його оживило. З вдячності хотів кожного гусара цілувати в руку.

Тепер, куме“, сказав Арнек: „затям собі, що маеш діло з панами гусарами. Коли ти голоден, то дамо тобі їсти і то зараз в першій корчмі, мусиш раз в життю порядно наїсти ся. Але кажу тобі одно: мусиш притім показати, що умієш, бо то не часто буває, що вішалник їсть вечеру“.

Чонгодрач затяв коні і швадроновий віз пігнав з сьпіваючими хлопцями і уратованим.

*

Станули при корчмі, котрій вже небогато належало ся; могла кождої хвилі завалити ся, така була стара і занедбана. Дах висів над двома вікнами так, що корчма виглядала мов паний, котрому капелюх зсунув ся на очи. Над дверми була вивіска з написю: „Вино. Соломон Зеліг. І шнапс“. З корчми вийшов бородатий, сивий арендар.

„Живо вино і їда!“ крикнув капраль, зіскакуючи з воза: „Привозимо повішеного. Він віджив і хоче їсти. Нехай раз в життю добре наїсть ся — на наш рахунок. Що хочеш їсти і пити, куме?“

Штіпак усьміхнувся і вигикав покірно: „прошу дуже, троха картофель... і шнапса.“

Капраль згїрдно змірив його очима.

„Очевидно... Ти певно гадаєш, що ти між Словаками? Мусиш знати, що ти у панів гусарів в гостях!... Три курки для него! І три літри вина! А ми хлопці, ходім до корчми!“

Кравецкий челядник старав ся, стогнучи, злітси з воза. І Чонгодрач зіскочив з воза.

„Гого!“ крикнув капраль: „еще би що! Оден мусить лишити ся коло коний!“

Швадроновий візник зробив квасну міну і глигнув в гору.

„Я лишу ся при конятах“, заговорив Штіпак: „я вже буду пильнувати конят“.

Капраль міркував.

„Добре“ сказав нарешті: „отже лишаєш ся на мішках і будеш тут їсти. Тільки пантруй цісарских коний! Як їм що стане ся, будемо з тебе паси дерти. Жиде, принеси йому тут їсти!“

Гусари пішли до корчми. В дверех стис Арнек гарну, чорноброву доньку господаря. В полутемній комнаті йшла голосна розмова. Сім майстрів шевських пило там вже від полудня. Дим з люльки, винний дух мож було ножем краяти. Порожні фляшки стояли рядами на негєбльованім столі, а товариство говорило з намащенєм про високу політику.

„Гальт!“ закомандував капраль, ударивши пєстуком об стіл, так що фляшки мов пєні затанцювали: „Тут жаден цивіліст не сьміє промови говорити, як цісарські воляки тут є!“

Шевці зачудовані глянули на капрала, котрий пєсував їм забаву і були обурені. Їх старший, котрий мав окуляри, такі великі, які бачимо звичайно лише у нурків, підсунув шкла на чоло, і підніс в гору, щоби запрогєстувати в імя свободи, свій засмолений палець. Але коли Арнек подав йому руку і крепко стис і тим узнав його права горжаньські, обі сторони відразу заключили мир.

„Сїдайте!“ наказував Арнек: „Лад! Оден швець, оден гусар — оден швець, оден гусар!“

Число фляшок на столі подвоїло ся. Старший шевців знов зачав розбирати орієнтальне питанє, а капраль що коло него сидів, все лиш доливав йому.

Чіфра потягнув добре і сказав мудро: „Правда ваша. З Туреччини вже зробив ся черевик, котрого навіть ви вже не залаталиб.“

По пів годині встав Чонгодрач і вийшов подивити ся на коні і щоби переконати ся, чи кравець вже їсть. Юрба циганят обступила віз, між ними старий Зеліг, і всі подивляди чудо боже. Кравець, що на мішках сидів мов на троні, ковтав величезні маси. В його зубах хрустали кости, як в хижої зьвірюки; потому кидав їх до прочих, котрих вже на землі була ціла гора. І видимо заокруглялось його черево.

„Смакує, куме?“

На проясненім лиці Штіпака малювалася безко-нечна розкіш.

„Еще можу“, воркотів і глипав, обробляючи кість, на коні: „Я уважаю на коні...“

Від часу до часу капраль кликав господаря.

„Все еще їсть“ рапортував старий Зеліг.

Сам Арнек виходив пару разів дивитись, що роблять коні, що робить голодник. Пізнійше, коли гусари що раз більше заглублялись в політику, лишили Штіпака самого. Саме політиковане не булоб еще великим лихом, колиб не те, що чим більше фляшки забирали місця на столі, чим густійший ставав від диму воздух в корчмі, тим більші виринали ріжницї в політичних поглядах гусарів і шевців. Капраль не міг згодити ся на філістерску політику сеніора шевців, а боронив погляд, що там, де нема що латати, треба різати і то шаблею. Щоби дати більшу силу своїй аргументації, Арнек витягнув шаблю. Однак еще раз попробував переконати старого в той спосіб, що порожною фляшкою кілька разів стукнув його в голову. Се мало такий наслідок, що обурені шевці схопили ся і у воздуху зачали літати фляшки.

Коли надбїг затревожений арендар, гусари вже присилували шевців скакати мов пси через жердку. Арнек стояв на столі і вимахуючи шаблею, командував:

„Гальт! тепер викинути їх за двері і заперти всіх в хліві!“

„Пане вахмайстер!“ кричав заляканий арендар: „Пане вахмайстер! Нещастє! страшне нещастє!“

„Що таке?“ крикнув до него капраль, змїтаючи шаблею фляшки з стола.

„Вішалник утік з возом!“

„Утік?“

„Затяв коні і пігнав. Там на горбі можете побачити еще, як курить ся дорога“.

„За мною!“ заревів капраль і всі гусари знайшлись відразу на дворі.

Дійсно, місце, де стояв віз було пусте. Холітаючи, гляділи гусари в сторону, де зчезала хмара куряви на горбку, за котрим вже сонце заходило.

„Пожди но, шибеничнику!“ кляв Арнек: „дістанеш за се! А ви“ крикнув до арендаря, хапаючи його за горло: „ви не могли ліпше дивити ся? Давай твого коня! Я тебе порубаю на гуляш, ти стара собако..“

Старий Зеліг дрозжав мов осиковий лист: „Стоїть в стайні“ вистогнав.

За хвилину вояки привели сухоребру, штильгуючаючу шкапу.

„Моя бідна, одинока конина“ лементував жид.

„На, тепер твій кінь пізнасть, що то є Господ Бог гусарів“, кляв Арнек, сідаючи на неосідланого коня. Здохляк пігнав в сторону, куди утік кравець з возом.

За три чверти години Арнек вернув. Бачили його вже здалека; сидів на козлі швадронного воза, а між його ногами скулений Штіпак, з звязаними руками і ногами. Жидівський кінь був привязаний до воза і штильгував за ними. Обпінені коні станули перед корчмою. Жидівська шкапа стояла хвилину, важко дихучи, за возом, а відтак нагло захиталась, упала і витягла ноги.

„Антретен!“ крикнув капраль.

Гусари станули в ряд, як би перед полковником.

„Відріж здохлу шкапу!“ розказав візникови: „а потому раз, два, сідати!“

Гусари скочили на команду на віз, візник луснув батою і віз покотив ся в сторону, звідки приїхав.

Запоморочені гусари мовчали, глядячи вперед себе і на скуленого кравця. Він був так звязаний по сторонками, що й рушити ся не міг. На його висохлам, червонім лиці малювала ся неописана тревога. Коли глипнув вперед себе, замітив, що гусари їдуть в се місце, звідки приїхали.

„Боже мой, пане капраль, Боже мой.. я не хотів.. коні самі пігнали.“

„Добре, добре, Але я бачив, як ти парив коні. Мовчи псякров!“

„Що тепер буде?“ міркували гусари. Штіпак сховав голову і неважив ся білше говорити, лише від часу до часу визирив з воза. Коли здалека побачив лісок, в котрім був повісив ся, заревів, як зраний звір.

„Йой, Боже мой, не хочу.. я не хочу..“ Став рвати посторонки, але дарма! Лише до крови поздирав і порізав собі шкіру. Віз станув під лісом.

Арнек скочив непевно з воза. Він вже витверезив ся троха, але лише о стілько, щоби упірно держати ся ідеї свого пьяного мозку і виконати її. Витягнув шаблю і дав знак воякам. Вони стягли лементуючого Штіпака з воза і тягли його, пошпортуючи ся, за капралем, аж до звісного дерева.

„Стій!“ крикнув Арнек.

Між гузарами, що ждали в ряді, стояв Штіпак і голосно заводив і кричав.

„Вацлав Штіпак!“ зачав полковий сурмач торжественним тоном. „Ми тебе здоймили з отсего дерева,

на котрім ти повісив ся. Ми виратували тобі жите, дали тобі їсти й пити. Дякуючи нам за се, ти утік від нас з кіньни і возом цісаря. Ми і тепер не гадаємо зроби ти тобі ніякої кривди. Ми тільки відставимо тебе назад туди, де знайшли. Молити ся!“

„А тепер“, говорив дальше по короткій павзі, „Чіфра, заложі йому петлю на ший!“

Кравецкий челядник заревів не своїм голосом і старав ся конвульсійно дістатись звязаними руками до шиї, на котрій все еще були сліди ременя. — — —

Вже смеркало, коли полковий віз котивсь дальше дорогою своїм одноманітним туркотом. Рекрути спозирали тільки хвилями тревожно в сторону ліса, на котрого краю щось чорного висіло на дереві.

По кількох місяцях Арнек стояв в швадронній канцелярії перед своїм рітмайстром. Ударив острогами і засалютував.

„Пане рітмайстер, мельдулю послушно, нині їду в кріпость.“

Рітмайстер любив гарного сурмача полкового і сердечно жалував його.

„Ось, бачите, пане капраль, чи се потрібне було! За виголоднілого челядника, так довго сидіти!“

„Я був пьяний пане рітмайстер, а потому, сей челядник був невдячний. І те еще нічо, але він утік з цісарськими кіньми; сего я не міг простити“...

Оба мовчали.

„Пане рітмайстер. Мельдую послушно, що я ще маю заплатити за посторонок, котрий наш швадронний візник, гусар Чонгодрач ніби загубив, і за котрий сидів в арешті.“

„Як то?“

„Я тим посторонком повісив челядника.“

Рітмайстер похитав головою. Сурмач витягнув з кишені змінятий банкнот.

„Маю ще одну просьбу, пане рітмайстер!“

„Ну, мій сину?“

„Я того вечера не міг вже заплатити цехи за повішеного, — до того він був моїм гостем! Але від тої пори я все був запертий. Прошу, будьте ласкаві, пане рітмайстер, Соломонови Зелігови заплатити мій довг! Сі гроші, здаєть ся, вистануть! Бо тяжко, щоб я коли вже вернув в сю околицю...“

Василь Щурат.

Поход на Жовті Води.

»Respondet Rex«: — — — Quapropter vim vi repellere licet . . . — — Grondski: Historia belli cosaco-polonici.

Вже зняв ся наш стяг і несеть ся як страх новим шляхом свободи.

А з брязку стремен бе голос оден: в поход на Жовті Води!

З нас мирний був люд, що зривав ся із пут хиба до свого Бога.

Та бачить сам Бог, що досить нам тривога — тепер Ляхам тривога!

На нашій землі ми рабами були,
були волами в плузі;
аж в наших руках плуг розприс ся на прах —
тепер кінець нарузі!

Днесь берло чуже ми замінимо вже
своєю булавою.

Хто більше нас всіх натерпівсь від чужих,
той нас веде до бою.

З могильних задум прокидаєть ся шум
весняної погоди.

Степ кинув ся в рух, бе луною в округ:
в поход на Жовті Води!

Не наш був покіс, що від наших впав кіс,
і днесь не наш він буде.

Та вже у наш сьвіт не внесе єзуїт
безкарних слів облуди.

Не наш був і бір, що ждав наших сокир,
і днесь він панським бором.

Та вже нам жінок, та вже нам дочок
не кине пан у сором.

Як зьвір наш топір, а коса як оса,
як смерть є їх удари.

Коб тільки огні запалали значні,
а дим заступить хмари.

Вже зняв ся наш стяг і несеть ся як страх
новим шляхом свободи.

Брати вже нас ждуть. В дорогу-ж, у путь!
в поход на Жовті Води!

12. IX. 1907.

Наші гетьмани.

Вступ.

Кого руский народ називав гетьманом?

Від Богдана Хмельницького, т. є. від 1648 року гетьманом називано у нас володарів України, так як в часах рускої держави називано їх князями.

Що називано Україною?

Україною називано руский край по обох сторонах Дніпра від устя Припеті до Дніпра по правім а Сожі по лівім боці, аж до устя Тясмина по правім, а Орелі по лівім боці Дніпра. Україна обіймала теперішні губернії: київську, чернігівську і полуднево-східну частину подільської; за польських часів воєводства: брацлавське, київське, чернігівське.

Яка була власть українських гетьманів від Б. Хмельницького?

Почавши від Б. Хмельницького в руках гетьмана України була передусім начальна власть над усім українським козацтвом. Дальше, в його руках і в руках підчиненої йому старшини була начальна власть над судівництвом на Україні, в його руках була скарбовість і адміністрація України. Гетьман репрезентував також і заступав Україну на зверх, перед чужими державами.

Як велика була в самім краю власть гетьманів?

Власть гетьманів України була в краю більша, ніж власть президентів теперішних республік, ніж власть монархів теперішних конституційних держав, а на всякий случай більша, ніж в Польщі власть польських королів. Польський король не мав в Польщі таких прав, такої власти і такої сили, якими на Україні були права власть і сила українських гетьманів.

Чим була обмежена власть українських гетьманів?

Власть українських гетьманів обмежували: ухвали ради старшини козацкої, ухвали ради всего війська козацкого і ухвали „чорної“ ради, в котрій брав участь весь народ України (о скілько зійшов ся на нараду). Ті самі ради вибирали і скидали гетьманів.

Власть гетьманів обмежували єще ті держави, від котрих була зависима сама Україна. Зависимість українських гетьманів від посторонних держав бувала так великою, як великою була зависимість самої України від тих держав.

Чи перед Б. Хмельницьким були на Україні гетьмани?

Перед Богданом Хмельницьким були на Україні люди, що називали себе гетьманами і народ їх так називав. Однак не були вони гетьманами України, бо власть в невійскових справах на Україні була не в руках „гетьманів“, тільки в руках польських урядів. Перед Богданом Хмельницьким, коли Україна була єще польською провінцією, наш народ називав гетьманами тих начальних командантів козацкого війська, котрих козаки сами вибрали собі. Урядово такий командат називав ся „старшим“. Перед Богданом Хмельницьким козацкі „гетьмани“ не були володарями України і не мали власти над цілим народом України. Перед Б. Хмельницьким українські „гетьмани“ мали власть тільки над козацким війском на Україні. І то не над усім війском козацким мали вони власть. Ті „гетьмани“ перед Хмельницьким мали власть тільки над тим війском, котре підчинило ся їх команді. Бувало так, що часть війська мала одного „старшого“, а инша часть иншого. В той спосіб могли бути побіч себе два або й три „старші“, два або й три „гетьмани“. Перед Богданом Хмельницьким був тільки оден такий старший козацкого війська, котрого власть признавало усе козацтво України. Тільки оден був такий, котрий не тільки мав власть над усім козацким війском України, але також, чуючи свою силу, мішав ся у невійскові справи України та рішав їх против волі Польщі. Тим старшим був Петро Конашевич Сагайдачний. Як всіх инших старших укра-

їньського козацтва, так і Сагайдачного народ називав гетьманом. При Сагайдачнім лишила ся та назва і ми його не називаємо старшим, але таки гетьманом. Всеж таки Сагайдачний еще не був гетьманом України, бо Україна була тоді власністю Польщі і в руках польського уряду. Сагайдачний був лише гетьманом українського козацтва. Ті команданти українських козаків, ті старші козацких військ на Україні, котрі були по Сагайдачнім а перед Богданом Хмельницьким, вже не мають права називати ся гетьманами, хоч би лише козацького війська. Як їх називано гетьманами, то се була така привичка, ось як би нині, що, приміром, геометру називають інжиніром, або студента академіком.

Чи українські гетьмани були також гетьманами війська запорозкого?

Українське козацтво називало себе війском запорозким, а українські гетьмани: гетьманами всего війська запорозкого. Вони до такої назви не мали права, бо українське козацтво не було війском запорозким, гетьмани України не мали власти над Запорожем ні над запорозким козацтвом. Вони тільки називали себе запорозкими, але запорозкими не були.

Що було козацтво запорозке, а що українське?

Запорозке козацтво було на Запорожу, себ то в краю на полудне від України аж по Крим, а українське на Україні. На Запорожу всі були козаками, хто лиш тільки міг носити зброю, а на Україні козаками були тільки ті, що хотіли козакувати, ті, що взяли ся до воєнного ремесла, так як швець робить своє шевське ремесло. На Запорожу кожний мужчина був ціле своє жите козаком, як довго жив на Запорожу, а на Україні козак був козаком так довго, як довго козаковане не навгучилось йому. На Запорожу весь народ був козацтвом, а на Україні козацтво було тільки одним станом народу. (Іншими станами були: хлопство, шляхта, духовенство). На Запорожу був тільки оден стан народу: стан козацкий. Дальше буде.

Історичні пісні.

Василя Щурата.

Еще минушого року помістив „Свѣт“ пару статей і заміток, доказуючих потребу популяризації нашої історії при помочи історичної белетристики. Щоби справу посунути наперед, видавці „Свѣта“, змінили напрям часопису і полишаючи „модерну“ літературу „Літ. Наук. Вістникови“ і иншим видавництвам, С. зачав містити головно „історичну фабулу“. Що правда, з оригінальними творами по мисли своєї програми „Свѣт“ еще не міг виступити, попросту з тої причини, бо наші письменники еще не освоїли ся з тим, що можна зір-

вати з найновішим напрямом літературним, з найновішими, в більшій часті блазеньськими гаслами літературними. Наші письменники, як би не хотячи наразити ся на назву літературних ретроградів, якось не мали відваги зірвати з „ходерним“ песимізмом, розпукою, тугою за могильним супокоем і т. д., не мали відваги сягнути по теми до нашої старини. Не сягали вони до сеї старини також тому, бо її не знали, а о скільки знали, дивились на неї як на болото, в котрім, хоч би як порпав і шукав, не знайде одної перли, котра надавалаб ся до естетичного обробленя. Наші поети дивились на нашу історію окулярами, які на їх очи насадили русофільські і польонофільські учені історики (тими самими окулярами дививсь на нашу історію і Франко, коли писав „Не кохам Русї“).

Але — gutta cavat lapidem: поводи зачинаємо вимітати московське сьмітя! І галицькі видавці, і галицькі письменники зачинають регабілітувати нашу минувшину. Наша критика популярних видавництв, наш поклик до молодих письменників зробив своє. Галицька Русь зачинає продукувати історичну літературу!

Найновішим здобутком на сім поли є збірка історичних пісень Василя Щурата. Вірш і мова Щурата знані вже всім нашим читачам; се не початкующий письменник. Вражине, яке на кождім читачу робить його переклад пісні „Про поход Ігоря на Половців“*), не забував ся скоро. Таке саме вражине роблять його оригінальні „Пісні історичні“. Вони цінні не лиш своєю мовою і формою своєю; вони цінні і своїм змістом. Хто їх прочитає, мусить кривнути: „люблю Русь!“, мусить сказати з повною вірою в нашу будучність — „ще не вмерла!“

В. Щурат робить нам своїми історичними піснями ще й ту пруслугу, що якийсь час наші деклямації на різних національних вечерках не будуть маюти силу з вибором відповідної до деклямації патріотичної поеми. У нас великий брак того рода поем, бо маємо, вже так передеклямовано, що заповідна деклямацію ціла аудиторія вже знає на пам'яті, декляматорки будуть дуже вдячні авторови історичних пісень.

Збірка обіймає 15 пісень: Боян. Св. Андрей в кийських горах. Святослав. Слово Іларіона. Данило Мних. Ярослав Осмомисл. Данило в Чехії. Печерський. Грунвальд. Свидригайло. Іван П. Поход на Жолті Води. Отаман Сірко. Посів пана нецького. У волинській тихій стороні.

Книжка видана гарно і в полотноній опреді з пересилкою коштує 1 К. 70 с. Купувати в книгарни Тов. ім. Шевченка.

Надіємо ся, що В. Щурат не спічне по пробі, але що в короткім часі появить ся другий його „Історичних Пісень“. Чи такий другий том скоро появить ся, рішить наша читаюча публіка, бо як се книжку буде купувати так, як передплачує „Свѣт“, то не скоро знайде ся видавець на дальшу — трібну у нас — історичну літературу.

В сім числі подаємо одну пісню із збірки Щурата: „Поход на Жолті Води.“

Юрій Кміт: „3 гір“. 14 картин з життя народу. Стор. 89. Ціна 1 К 80 с.

*) Видане окремою книжкою.

СВІТ

Ілюстрована часопись для руских родин.

Видає і за редакцію відповідає: Вячеслав Будзиновский.

Адреса редакції:

Редакция часописи „Світ“ у Львові.

Рукописий редакция не звертає, лише застережені задержує. Реклямації неопечатані вільні від порта.

Виходить два рази на місяць

Передплата з поштовою пересилкою.

В Австрії: за границею:

на цілий рік . . . 10 к. 13 к. — с.
на пів року . . . 5 „ 6 „ 50 „

Поодинокє число коштує 50 с.

Адреса адміністрації:

Адміністрация часописи „Світ“ у Львові.

ЗМІСТ.

Карпенко Карий: Сава Чалий
(драма). — — — — —

Гюро Якшич: Кривошецка корч-
ма (оповіданє). — — — — —

В. Б.: Наші гетьмани (вступ).

Карпенко Карий (некрольог).

Яків Теленгрен: Люблю блу-
кати між могилами (но-
велетка). — — — — —

Афоризми. — — — — —

Де я тебе сховаю? — — — — —

Ілюстрації:

Петро Дорошенко (портрет).

Яр. Пстрак: Де я тебе сховаю?

Богдан Хмельницький (портрет-
апотеоз). — — — — —

Іван Самійлович (портрет). —

Австрийский парламент. — —

Іван Мазепа (портрет). — —

Павло Полуботок „ — —

ДРУКАРНЯ „УДІЛОВА“
— — У ЛЬВОВІ — —
УЛ. КОПЕРНИКА Ч. 20.

ГЕТЬМАН ПЕТРО ДОРОШЕНКО

(Оригінал в львівському архіві міским. Право репродукції застережене).

Карпенко Карий.

Сава Чалий.

Драма в 5-ти діях.

Потоцкий, коронний гетьман.

Шмігельский
Жезницький
Яворський
Качинська

} шляхта

Гася, її дочка

Зося Курчинська, потім жона Чалого.

Сава Чалий.

Гнат Голий, його побратим.

1 }
2 } Запорожці
3 }

Медвідь }
Грива } спершу селяне, потім гайдамаки

1 }
2 } чоловіки
3 }

Гайдамана.

1 }
2 } баби.

Нянька дитини Чалого.

Кульбаба
Кравчина
Яків
Молочай
Микита

} гайдамаки.

Дія I.

Середина пустки. Лави. Стіл на трьох ногах. Піч на половину розвалена. На стіні висить жидівський халат. На сцені нема нікого.

(Входять Медвідь і Грива).

Грива (З косяю направець в руках. З дверей): А хто тут є, озви ся!

Медвідь: Нема ще нікого — рано!

Грива: А тут безпечно, справді.

Медвідь: Еге! Ніхто з сіпак дворових не загляне; а на селі, то так скрізь і зорять, щоб не збиравь ся на раду.

Грива: Сюди ніхто і носа не наверне! Одно — далеко від двора, та ще й в яру глибокім, а друге — пустка, то побоять ся, щоб часом, бува, не здивав їх Сава Чалий.

Медвідь: Пани тут всі навколо тільки Сави Чалого боять ся, а наш брат їх ні краплі не страшить — так вже привикли всіх вважать за бидло. А ти-ж куди прямуєш?

Грива: У Ліс до Сави.

Медвідь: Він буде тут сьогодні. Обіцяв прийти на раду.

Грива: От і гаразд. А Сава митець!

Медвідь: Запорожець та й Запорожець, бра, не кожний з ним зрівняеть ся. Він вчений сильно; учив ся, кажуть, в Києві, братстві. Його й на Січи поважають, там і батько його старий, в повазі був.

Грива: Вигодував Чалий сина козакам на славу.

Медвідь: Кошовим хотіли Саву обибрати, так щось не тее... Старшина знать проти нього.

Грива: Кажуть, Сава не згожуєть ся з тим, що завелось тепер на Січи. Він хоче людей і віру боронить а старшина більш тягне за панів.

Медвідь: Так от він і кинув Січ! Побратавсь в Гнатом Голим і скрізь по Україні панів лякають в двох.

Грива: У двох? Ото сказав! У двох нікого не злякаєш. У них ватага є велика і все такі завзятці, що й чорт їм сам не брат!

Медвідь: Як би таких побільше, то легшеб нам жилось... Глянь!

Грива: А що ти тут побачив?

Медвідь: Тільки лапцардак зостав ся.

Грива: Жидівський?!

Медвідь: Еге... У цій корчмі і жид орандар сидів немилосердний. Тільки хто писне бувало проти нього, зараз у двір; а у дворі за жидом тягнуть, як за братом, бо він всі переправи, всі попаси держав і мито брав... Обдирав людей на панську і свою користь. Дознав про це Сава і пристращав орандаря. Орандар сторожою корчму обставив, і ще гірше почав грабувати. Тоді Гнат Голий сторожу розігнав і всіх жидів порізав.

Грива: І це давно було?

Медвідь: Та на тім тижни.

Грива: Диво, що нових жидів орандарів і досі тут нема.

Медвідь: Боять ся.

Грива: Ніщо їх не лякає, коли поживу чують! Не вєпіє кров засохнуть тим, що вчора вбито, диви — вже нові орандарі в корчмі сидять!

Медвідь: Вірні панські слуги.

Грива: А людські п'явки.

Медвідь: Як би не орандарі, з панями, лекше-б було жити.

Грива: Як би не пани, то й орандарів би не було (Наслухує) Чуєш?... Гулють?! (Бере косу в руки).

Медвідь: Це певно наші. (прислухаєть ся). А як сіпаки, панські козаки примітили, заберуть отут як тих курей на сїдалі.

Грива: (Трясе коною) Я не здам ся.

Медвідь: (Показує кінець палиці, на котрій спис) Та й в мене є; але що-ж ми зробим проти сили?

На дворі голос: Гей, а хто тут є — озови ся!

Другий голос: Певно ще нема нікого; а може й не прийдуть, побоять ся!

Медвідь: Наші!

Грива: Ще не вчені! І якого бісового батька го-монять. Що за необачний народ — тільки зібрались в купу, так гвалт.

Медвідь: Заходьте в хату, не кричіть!

(Тіж і багато людей).

Медвідь: Та тут і половини ще не ма громади.

Гаврило: Так змовились: щоб не примітив двір, не всім збирати ся на раду.

Медвідь: І це діло.

Гаврило: А хто-ж оце чужий між нами?

Грива: Чужий я тільки на обличчя, а біда у нас одна. Тікаю з слободи у ліс.

Гаврило: Щасливий, що не піймали; а в нас з собаками вишукують і ловлять всіх утікачів. Здаєть ся й не в тюрмі, а скрізь сторожа панська чатує.

Медвідь: Іди, Микито, на двір і стань лиш ти на варті. Тільки чатуй добре.

Микита: Очи витрішу, як сова, а вуха наставю, як лисиця. (Вийшов).

Медвідь: Ну, що ж пани брата: чи будемо панщину робить, чи будемо тікати?

Гаврило: Куди-ж його втічеш від панських козаків?

Медвідь: Сава обіцяв від погоні оборонять.

1 чоловік: А де-ж Сава? Коли б від нього раду нам почуť!

Медвідь: Сьогодні буде тут. Казав, що в двір загляне, бо хліба і пшона в них обмаль, а брать з людей харчі, його товариш Гнат не хоче.

Гаврило: То подождем Сава.

Медвідь: А поки Сава прийде, треба нам обміркувати. Не один же чоловік, а ціла, мовляв, громада. Треба, що б змовитись, щоб думка була одна у всіх, а то як прийде Сава, то в нас тоді почнеť ся су-перечка.

Всі: Так, так.

Гаврило: Треба погодитись.

Медвідь: І знайте всі, що три дні тому назад, ото як ми чиншу платить не захотіли, лист пішов до Канева, що ми бунтуем! То глядіть, що сам Потоцький наскочить на село з волохами своїми і шкіру спустить в нас.

Гаврило: Трекляте життя! З кожним днем росте і чинш, і панщина, і податки — не сила нам їх од-бувати.

1 чоловік: Нас заманили всіх на слободи і як селились тут, то обіцяли нам, що по два злоти в рік чиншу ми будемо платить у панську казну на вічність, а тепер...

Гаврило: По-малу, по-малу набавляли, та вже дійшло до нікуди.

Медвідь: Звідкиж ти возьмеш платити у панську казну від кожного тягла 46 злотих і 68 грошей?

1 чоловік: Та ще й десятину дай: від пасіки виходить, очкового, 2 курки, 20 яєць, двацять пасом прядива.

Грива: А осип жита, та вівса; чи може у вас того нема?

Медвідь: А подорожчина? Всього й не злічиш, бо кождий день вигадують нове: то шашварки, то за-орки, то оборки, закоски, обкоски, зажинки, загірки, огребки...

Грива: А у нас ще не в зачет скільки: садить капусту, мочить льон, готовить його до пряжи, полоть просо, пшеницю, давать по черзі варгу і на тік і в двір, і в корчму!

Медвідь: Так, як і у нас! Скрізь однаково.

Всі: Хоч здихай!

1 чоловік: Або тікай, або здихай, або роби що дня на панську казну.

Медвідь: А оце вчора загадали нову панщину. Оден день за березову кору, оден день за рижики, оден день за опеньки; і ще — це вже прямо на сміх — оден день панщини за ті квітки біленькі, круглі, як горох, що на провесні ростуть у лісі.

Грива: За просеренки б то?

Медвідь: Може ще й за просеренки гадають, а то квіточки такі пахучі весняні, забув як їх називали, либонь конвалія, чи що?

Грива: Пахучі, кажеш?

Медвідь: Еге, такі біленькі.

Грива: Ага! Щоб і квіток не пюхали даремно. Ну в нас до цього ще не додумались.

Медвідь: Додумають ся! Оден у друго повчають ся! Я певен, що ще за сонце і за місяць будемо панщину робити, бо вониж світять даремно тільки панам.

1 чоловік: Що-ж його робить?

Всі: Тікать!

Гаврило: Куди?

Грива: Тікають люде звідсіль: одні до гайдамаків пристають, другі шукають нових слобід.

1 чоловік: Та йти самому в ліс не штука, а от як жінку, діток безпомішних покинуть тут, — на них же упаде пімета й кара.

Гаврило: Нема кому дати всім пораду добру.

Медвідь: Так от же Сава обіцяв усіх нас вивести звідсіль.

Всі: так будемо тікати!

Микита (вбігає): Від лісу йде великий гомін, багато десь людей зібралось. Брязк такий, неначе військо.
Грива: Може це Чалий зібравсь обчистити паньські комори.

Медвідь: А ну лиш, цитьте! *(Прислухаєть ся біля вікна; тиша).* Еге, чутно вже клекіт. Коли йдуть гучно, гомонять, то це не гайдамаки, а певне паньське військо! Треба нам вийти з відеїля, бо як прийде охота освітити шлях, то корчму цю зараз запалять. Перше я вийду. Сидіть тихо. Та слухать: що звелю — робить всім миттю! *(Вийшов).*

Грива: З Медведя добрий був би ватажок.

І чоловік: Еге.

Гаврило: Як скаже що, то зараз і послухаєш.

Грива: Добре слухаєм; звелів же сидіть тихо, а ми гомовимо. *(Мовчать. Тиша який час. Хтось кашляє).* Не кашляй! *(Легкий сміх.)*

Медвідь вертає: Корчму минули. Та не мине нас, братці, лиха година! Це Потоцький з волохами своїми прийшов провчити нас за те, що ми не хочемо платити чинш.

Всі: От і діждали.

І чоловік: Пропащі ми!

Гаврило: Закатує.

Микита: Я піду за ними, коли що трапить ся — дам звістку, а ви тут Саву дождівайте!
(Входить Сава Чалий, одягнений по запорозьському, а з ним дві баби одягнені бідно, замучені).

Медвідь: І ждати не прийшлоє.

Всі. *(Один другому тихо).* Сава, Сава, Сава!

Сава! Я, пани братя! *(Микита вийшов).* Чи поховали ся сюди, як від шуліки горобці, а чи на раду вібрались?

Медвідь: Зібрали ся на раду, пане отамане, а тим часом і шуліка в село прилетіла.

Чалий: Сюди прилетіла, а звідеїля може не полетить. Тепер там біля двору мій побратим Гнат Голий з десятком добрих молодців Потоцького чатує, а завтра вже пошмалим крила.

Медвідь: Колиб же то!... А це що за молодичі?

Чалий; Не знаю. Я тільки що зустрів їх — ховались тут в яру, і всів дівчатись тільки, що в Лебедин з Немирова тікають. Ну, розкажіть, що робить ся в Немирові у вас?

І Молодиця: Ох, лебедики, бодай й не казать — нема у нас в Немирові ні права, ні суда, нема кому і пожалітись: до пана вельможного, до самого гетьмана Потоцького не можна досяпитись, а шляхта урядова, особливо пан Жезницький робить те, що сам захоче. Не буду вже розказувать за других, а скажу тільки про себе: сина мого единичку, Гаврила Гуску — це таке пріввище у нас — пан Жезницький повісив.

Всі: Ирод!

Чалий: Що-ж син твій зробив лихого, що так покарано его?

І Молодиця: Він швець, син мій Гаврило, швець, лебедик. Гарний швець, швець на весь Немирів; такого шевця нема ніде... Вже як пошие кому чоботи, то і скидаючи, і взуваючи дякують. Еге. А пан Жезницький признав его за гайдамаку! Ти, каже, чоботи шиеш гайдамакам! Чи він же знає, кому шие? Чи ксьондз, мої лебедики, чи гайдамака, чи пан, чи свинар, ему усе одно, шие! Побий мене Бог — шие і гарно шие: чи свинар, чи пан — шие однаково!

Чалий! Та як же так, ні з сего, ні з того, гайдамака!?

І Молодиця: Ні, лебедик, ні, мій голубчику — і з сего і з того! Правду кажу, як перед Богом — і з сего і з того! Пан Жезницький звелів пошити собі чоботи, хороші чоботи, козлові. І пошив мій син ему чоботи, настоячі козлові, хоч би й гетманові, такі гарні. І заприсив мій син пять золотих за ті чоботи — ко-

зел і весь набір панів, а тільки дратва та ще підкови гвозді і шитво — і за все пять золотих. А пан Жезницький розгнівав ся, каже: ти за честь повинен мати, що миві чоботи пошив, а ти пять золотих, гайдамако, правив? — У тюрму его! Було-б уже віддати ему ті чоботи, а Гаврило розгнівав ся, чобит не дав і в тюрму іти не захотів. Прислали козаків і взяли его. Я вже і чоботи носила панови Жезницькому, і оддавала так, без грошей. Не взяв. І Гаврила повісив. *(Плаче).*

Медвідь: Так от яке життя...

Чалий: І на очах у гетьмана самого. Куди-ж ви йдете?

І Молодиця: Тікаємо у Лебединський монастир.

Чалий: Ви мабуть сестри?

І Молодиця: Одна біда людей єдна! Я, мій соколику, перекупка. Торгувала в Немирові яйцями, курми, молоко продавала і тим сама жила і шестеро дітей годувала, бо чоловік давно подав ся десь в сьвіт, то я одним одна восталась. І так собі торгую, і так собі бідую, і так собі діток годую!... Що-ж би ви думали, мої соколики? Той самий пан Жезницький та ще Яворський пан беруть та й беруть у мене в борг: і яйця, і всяку живність, вибачайте, а грошей не дають... Вони попривикали так: жиди дають їм все дурничкою. Так же жиди мають і від них користь: чи поскаржить ся там на християнина, чи кого одурить, то за него заступлять ся. А за що-ж я їх буду дурно годувать. Я в казну чинш платю. І почала я з них гроші правити і при інших панах, і так, де зустріну... Так пан Жезницький велів мені, щоб я з своєї батьківської хати вибиралась. Твій чоловік, каже, гайдамака, і его хата піде в казну. Я не хотіла, сперечала ся... Тоді Жезницький витяг мене і дітей із хати, а хату запалив, і вона згоріла. От я й зостала ся з торбами. Трое дітей померло, старшенькі пішли у найми, а я з кумою іду у Лебедин — може хоч помремо спокійно.

Всі: *(Тяжко зітхаючи):* Горе в сьвіт, горе в сьвіт!

Чалий: Одведіть їх хто у першу хату, нехай дадуть притулок, а завтра я спровадю їх в Лебедин, — нехай там молять ся за нас.

Медвідь: Проведи їх, Паньку, до мене.

Панько: Ходім.

І 2 молодичі. Спасибі добрі люде за ласку. *(Виходять).*

Медвід: Ну, пане Сава, будь нашим отаманом. Порадь, порадує, поки ще й нас не повішали та не попалили.

Всі: Заступись!

Чалий: Аби слухали.

Медвідь: Що ти звелиш, все зробимо.

Всі: Все приказуй!

Чалий: Гаразд. Тільки перше всього ви знать повинні і наші думи, і наші сили, щоб зважить все, на що йдете, та щоб не ремствували потім, коли нам буде неудача, бо ждати всього треба.

Всі: Слухаєм, слухаєм!

Чалий: В Чорнім лісі, в яру глибокім в гушавині такий, що тільки вуж пролізе, ми кошем оташувались. Позад коша глибоке провалля, а спереду і з двох боків рови глибокі покопали і порубавши столітні дуби, один на другого завалили. Війська маєм ми всег двісті чоловік і одну гармату. Це наші сили, це наш замок, куди в пригоді ми можем заховатись. У цьому місці, не то що пан Потоцький, а всі українські пани нехай зберуть ся, нас не добудуть.

Грива: Я пристаю до вашого коша! І поки смерть мене не скосить косити, буду сам!

Медвідь: І я пристану.

Чалий: Тепер, коли ви знаєте, які в нас сили, послухайте і наші думи.

Всі: Слухаєм, слухаєм!

Чалий: Я всю Україну обіздив і серцем всім переконав ся, що жити тут не має сили: отак, як вам, отак цим немирівським бабам, отак усюди-всім! Пани знущують ся над всім поспільством і знову зневажають віру православну. Немає иншого ратунку: стару Україну покинуть треба всім і заснувати нову на вільних козацьких степах: біля Лугу Великого, за порогами по-пад Дніпром Нехай зостануть ся мостиві пани самі в своїх маєтностях великих і нюхають ті весняні квітки, за котрі панщину робити заставляють! Скажіть же всі: чи згодні ви зо мною?

Всі: Згода, згода!

Медвідь: Веди нас, Саво, куди знаєш.

Всі: Всі підемо.

Грива: З тобою, Саво, і на смерть не страшно.

Гаврило: Як умирать, то й умирать.

І чоловік: Таке трекляте життя, жалкувати його не варт.

Медвідь: Ми всі наважились уже тікат; та тільки як же воно буде, коли не пустять, коли з пути знов за чуприни всіх нас приведуть назад?...

Всі: Еге... Як же воно буде?

Чалий: Завтра всі будьте готові покинути село. Коли в дворі погасить світло, ми запалимо оцю хату. Це буде гасло. Рушайте всі тоді з худобою, жінками й дітьми до нашого коша, дорогу вам покажуть; між нападєм на двір і разом з тим підпалимо всю оселю. Нічна доба, пожежа, пальба з мушкетів і гармати перелякають так усіх панів і слуг їх вірних, що вони, мов вівці, очмаріють і всі розбіжуть ся в рощі!...

(Дальше буде.)

Гюро Якіш.

Кривошедка корчма.

„Ваша корчма буде еще моею смертию“ говорила Мітра до свого чоловіка Стоядіна, котрий якраз виходив з хати: „Знаю, що тебе не гонить тепер з хати ніяке діло, тільки знов та проклята корчма. Є будний день — іде до корчми; є свята — тим більше до корчми! Я тільки дивую ся, як той клятий Цінцар^{*)} може з вами так довго видержати“.

Стоядін, котрий вислухав сю проповідь мовчки, натис, замість відповіді, замащений фез сильніше на голову, вийшов поволи з хати, пішов через сливковий сад і за плотом скрутив на стежку, котра його загороду лучила з гостинцем. При гостинці стояла кривошедка єдська корчма.

„І чи я не казала?“ говорила жінка, посилаючи їдкий погляд за чоловіком: „Я-ж знала, що він іде до корчми. Вчора продав в Рачі дві вівці з ягнятами; половину пропив відразу в раческого Цінцара, а решту пропе тепер у нашого Цінцара. Побий його сила божя! І — я не знаю, мені здаєть ся, якби його хто зачарував. Як довго він оминав корчму, веселе було життя в домі Деліміровичів, але тепер — “

Мітра зітхнула глибоко.

„Стережи ся, матінко, перед Різдом говорити таке“, зачала тепер з темного кута момода Стойна, котра чула, що мати говорить: „Ти-ж знаєш, що як хто

в таку пору вискаже яке лихе бажанє, то воно легко може стати ся. То-ж ліпше мовчи“.

„Тільки камінь може мовчати, як господарство з дня на день упадає... Дитино, ти еще молода і не знаєш, що у нас в хаті діє ся. Твій дід полишив Стоядінови гарне майно: обійсте велике, шпихлірі і пивниці повні пшениці і вина. Ми не соромились прийняти у себе старосту, а купців все було повно в хаті. На наших полонинах пасло ся більше ніж триста овець і волів, а в загороді зєжали череди безрог. Де тепер тота худібка, де коні і лошата? Про довги тоді і думки не було! Де-ж тепер усе те добро, де ті великі мастки? Де тото славне газдівство Стоядіна Деліміровича? Як тільки згадаю, мало серце не трісне в грудях. В отей хаті стіни вилискувались збруєю славних предків твоїх; тут висіли короткі і довгі рушниці, осьде короткі і довгі ножі, тут луки і сагайдаки; все те пишалось золотом і сріблом! А нині — де лиш глянеш, жебрацтво! Хліба — лише тільки, щоби з голоду не згинуті. А вина — ле-дві хліб змочити вистане. А з усіх тих коний лишилась тільки сухоребра, поломана кобила. Земля заставлена, дім задовжений! Стойно, Стойно, моя дитино, не добром се скінчить ся!

Її правда була. В Кривошеку неоднo було не так, як повинно бути. Честні люди, котрих шанувала ціла околиця, вже вимерли. На їх місце прийшли инші, котрі ані других не шанували, ані для себе пошанівку не ждали. Були се люди здичілі, грубі, самолюби і вороги всякої праці. Неправдою і підступом здобули вони власть в громаді: сильному давали се, що загарбали у слабого; перед сильним падали на коліна, а слабого понижували до собаки. Як довго жив старий піп, в селі було еще сяк-так. Був се простенький зобі чоловічок, не кінчив великих шкіл, але був честна душа: як міг, так здержував народ від п'яньства і карт. Але від коли прийшов новий піп, учений Чаліч, в селі пішло все до гори ногами. Негілько не здержував своїх парохіян від марнотратства, але еще сам ходив до корчми, та „в ім'я братерства і рівности“ пив і грав в кости як заводвий п'як і грач. Про Бога і божі закони не хотів багато знати. „Сего“, говорив, „нова наука не признає“. Але мимо того з мішком казав ходити частійше, ніж се робив старий піп. Без свят він обійшовби ся якось, але без мішка, в котрий народ зєцував гроші, він жити не міг.

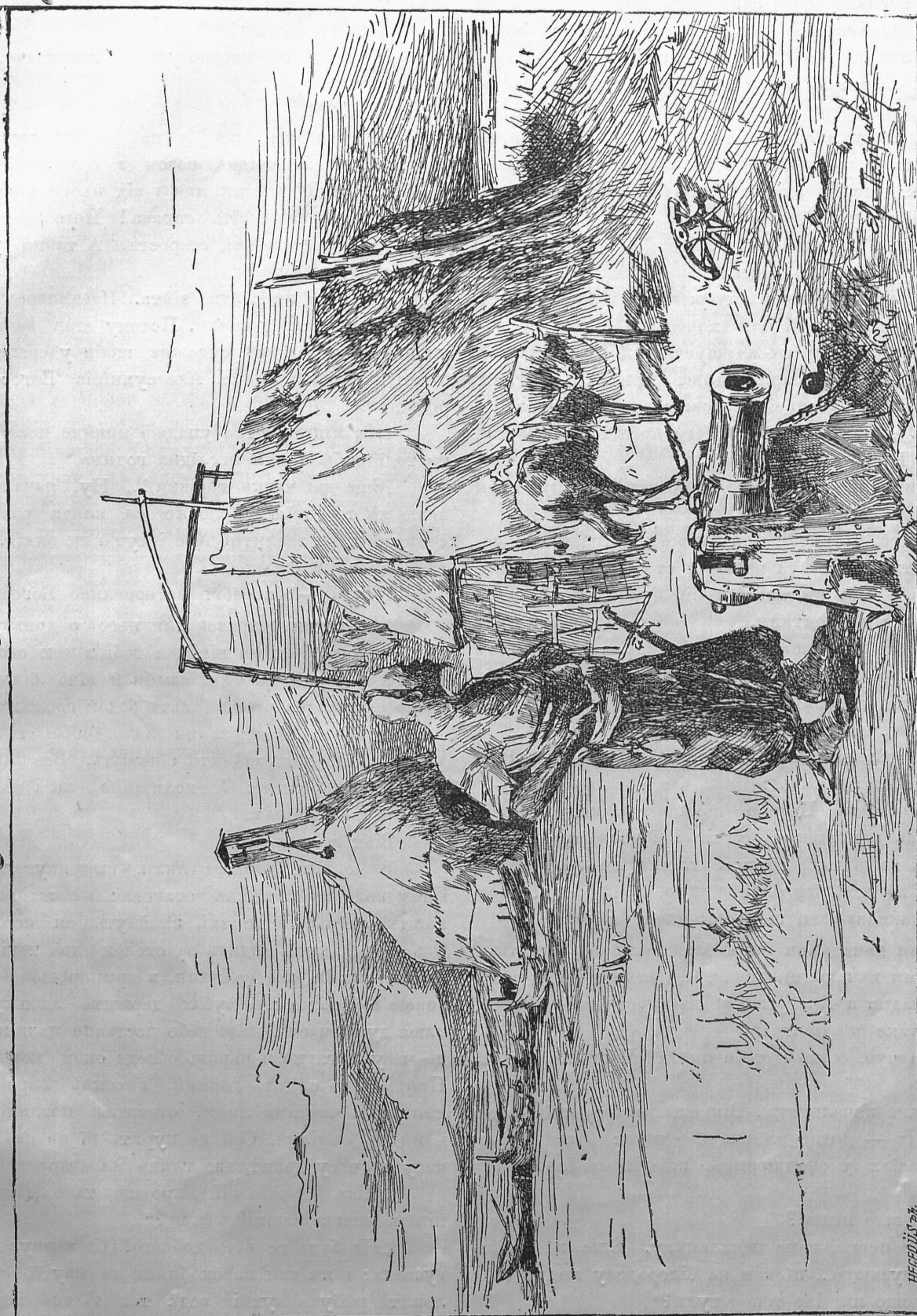
Так було в малім Кривошеку. Старі, честні газди в більшій часті вимерли, їх газдівства розлізли ся. Лише пару старих бабів лишило ся, мов свідки давних, красцих часів. Вони не могли розпочати найменшої розмови, щоби не згадати дещо з тої минувшини.

„Боже, світи над його душею, старого поца Радована“, говорили тоді: „ліпше, що вмер, ніж би мав на таке дивити ся, на се, що ті недолюдки тепер діють. Тепер він не бачить того здичія в Кривошеку“,

*

В навечеріє св. Ілїї, в липни, кривошедка корчма була битком наповнена. Корчмарем був Цінцар Наум, молодий чоловік, не більш трицять літ. З очий дивляєсь йому хитрість. Найприятнійше обслуговував він бо-

^{*)} Мішана раса грецького походження. Займають ся майже виключно торгівлею і шинкарством, як у нас жида.

Яр. ПСТРАК: ДЕ Я ТЕБЕ СХОВАЮ, БРАНКО МОЯ?

(Право репродукції застережено).

гачів, а перед війтом і попом згинав ся аж до землі. Нераз було, що війт і піп випили три кварта горівки, а заплатили тільки за одну. Не случилось ніколи, щоби Цінцар нагадав їм се хочби одним словечком! Як вони відійшли, він воркотів вдоволеній під носом: „Нехай ідуть собі, шибеники, село заплатить мені“. І Цінцар цілком добре числив. Бо коли стягано податки, коли данини розділювано на поодинокі душі, коли оплачувано ночевих сторожів, сплачувано полеві шкоди, коли рішали процесові спори, то все те війт з попом і присяжними полагоджували в корчмі; а тоді — пили, пили! А коли часами бувало, що якийсь розважнійший хлопець не дуже трактував, то атакував його Цінцар з одної сторони, а війт і піп з другої:

„Гей, ти! Ти-ж ти послідний в Кривошеку?“

А з кута викрикує хтось:

„Ну, як нині не потрактуєш війта і папотця, то я дійсно не знаю, коли і кого хочеш?“

І в той спосіб сараку змушували до більших видачків. Очевидно, Цінцар сьміявся при тім в кулак. Коли-ж котрий нещасливець задовживсь у Цінцара, то горе йому! Суд казав здерти з него послідну сорочку, щоби тільки Цінцар не мав шкоди.

В корчмі був такий гамір, таке замішанє, що оден не розумів і не чув другого.

„Чуєш, ти, Науме?“ кричав війт Богосав, що сидів на почеснім місці за великим столом під вікном: „чуєш, о що я тебе питаю? Чи піп був в корчмі?“

Цінцар не чув питання.

„Науме, до сто гронів! Чи маю шклянку кинути тобі в голову, або власними ногами прийти до тебе, щоби з тобою поговорити? А чорт би тебе вхопив, ти собако! Не чує, що я його кличу“.

Якийсь хлопець сїпнув Цінцара за рукав: „Війт кличе тебе. Війт кричить“.

„Війт?“ скочив Цінцар, покидаючи каву, котру якраз наливав для якогось гостя і з великим трудом протиснувся крізь юрбу п'яних хлопів до війта. Але що не знав, по що війт кликав його, почав з солодкою усьмішкою вихвалювати щойно куплену горівку.

„Чи пан начальник приятелем сильного напитку? Гей, якби пан начальник знали, що за горівку я сими днями сprovedив з Крагуєвача! Люди пішлиби красти, щоби щось таке покувати!“

„Чи ти чув, о що я тебе питаю? Чи піп був нині в корчмі?“

„Ні, пане начальнику. Він еще вчера поїхав до Крагуєвача і“ — додав кліпаючи очима: „там приготвяє ся весіля у св'ященика, котрий в Ільопатічу є учителем“.

„Чи се вже певне?“

„Цілком певне, пане начальнику. Вже в неділю весіля — з музикою... цілком на білградську моду.“

„Але пощо піп іде тепер туди?“

Війт еще не закінчив, як піп увійшов до корчми.

„В саму пору приходите!“ сказав війт, стискаючи його руку: „Як же там стоять справи, в Крагуєвачу? Є там що нового?“

„Навіть багато новин, але про се пізнійше. Тебе Науме, поздоровляє твій батько; принеси мені гіркої.“

„Що чувати з нашим старостою?“ питає Богосав: „Чи ти бачив його? Чи не переказав що мені?“

„І його я бачив, він, здавалось мені, був дуже зажуруений. Можливе, що міністерство знов змінить ся. Пильнуй ся Богосаве; я таке як би чув з його власних уст.“

„Що ти кажеш?“

„Тоді і його перенесуть з Крагуєвача. Він надіє ся сего.“

„Зле!“

„Ти гадаєш, що я на власну руку плів би щось таке? Я обідав разом з одним практикантом в Йорґачівській гостинниці і від нього маю сї вісти.“

„Отже так стоїть справа! Його нажене новий міністер, а мене новий староста. А такий уряд війта повинен бути вічний.“

Піп став погїшати війта. Насамперед казав поставити дві чаші горівки. Потому став запевняти, що уженє всіх можливих способів, щоби удержати його на становищі начальника. Але сумнівів Богосава не міг розвіяти.

„Як міністерство упаде і прийде новий староста, то тоді вибила моя послідна година.“

„Еще дві чарки горівки!... Ну, начальнику, я-ж знаю як ти стоїш. Головно ся клята рахунковість... се може тебе звалити. Але і тут є ще вихід. Твій Мірко гадає женити ся...“

„Ну, і —“ перебив нетерпеливо Богосав.

„А ти сам старавсь для него о доньку Стоядіна Деліміровича. Як би він дав тобі з нею свою сїножать, ту над потоком, то тим, як би й нічо більше не лишило ся, можна би вирівнати бодай громадські рахунки. А старий є пияком; запий його добре, то він дарує тобі все, що має, значить сїножать. Все проче майно його є передовжане. Се полишимо, як і належить ся, йому і його синам.“

Війт мовчав.

В корчмі дальше пили, викрикували, але тут і там вела ся спокійна розмова; в кождім товаристві, навіть в сільській корчмі, знайдуть ся порядні люди. Ось там, в куті, сидять за столом два такі: оден, малий, старший вже селянин, з припорошеною білим головою і бородою; в зубах держить люльку, пикаючи плює дуже часто, коло себе поставив палицю; від часу до часу потягне з чарки, обведе оком корчму і думає. Проти него сидить гарний, високий паробок, з правильними чертами лица, отвертим поглядом, статний і, видко, сьмілий. Сей не курить ні не пє, тільки від часу до часу допитливо гляне на старого.

„Чіка (старенький), про що таке важне мав би піп радити з нашим війтом?“

„Не буде се нічо доброго. Піп вернув нині з Крагуєвача; і як там ворохобники та круті старають ся ловити рибу в мутній воді, так ті два хотіли би те саме робити тут.“

По сих пару словах оба знов замовкли. Старий пикав далі люльку, а молодший дививсь вперед себе. По пару хвилинах старий сїпнув молодого за рукав: „Дивись, Рако, прийшов Стоядін Делімірович.“ При тім старий з легка усьміхнув ся. Побачивши Стоядіна,

парубок почервонів, опер ся обома ліктями о стіл і дальше дививсь вперед себе. Він еще глубше потону в думках.

„Чи ти чув сину, що на весілю Іпичева вїйт Богосав розповідав, що його Мірко в осени оженить ся; що він просив о доньку Стоядіна?“

Парубок почервонів як малина, але не сказав ні слова.

„Але Стойна не приняла його.“

Рака глянув на него великими, сияючими очима, кути його уст здригнулись, як би хотів щось сказати, але він мовчав.

„Тепер, скажи мені хлопче, чи ти вдоволений?“

„Так Чіка!... Тільки щоби ся нещастна корчма не поставила всего до гори ногами.“

„Не бій ся. Лиши се мені старому і будь певний свого! Тепер можеш іти до дому, бачиш, вже смеркає. Я ще викурю люльку і також прийду.“

„Добраніч, Чіка.“

Старий лишивсь на своїм місци, набив люльку, пикав дальше і зрідка потягав з чарки. На гамір і крики п'яниць та грачів не звертав уваги, лише від хвилі до хвилі кидав допитливий погляд в сторону, де вїйт перешептував ся з попом. З того мож було пізнати, що його ті дві особи спеціально інтересували. „Ті люди будуть так довго радити, аж доки щось спеціального незмайструють в нещастнім Кривошеку!“ Старий змінив позицію. Файка вилетіла йому з уст, руки спер о стіл і спустичши очи, сидів як кіт, що засів ся на миші.

*

Прийшла ніч, темна, тиха. Наум вийшов на двір, надслухував хвилю, чи з котрої сторони не іде еще який подорожний, глянув на небо, як би хотів вичитати, як пізно, вернув до корчми і крикнув: „Гей, люди добрі, вже пізно. Ідїть до хати!“ Так кричав до тих, що вже пропили всю готівку і хотіли дальше на борг пити: „До дому, до дому! Жінки вже ждуть на вас!“

„Вже крайна пора!“ помагав йому вїйт: „Чи хочете, щоб я пригадав вам ваш обовязок? В Чартії поліція позволяє найдовше до десятої години бавити ся, а ви сидите тут день і ніч. Чи хочете тут ждати на схід сонця?“

П'яні хлопи воркотіли і кляли вїйта, але таки оден за другим виходили і корчма опорожнила ся. При столі лишив ся тільки вїйт з попом, попиваючи каву і спіритуози. А там подальше, в куті за столом старий, з головою спертою на руках.

Піп моргав до віта, віт до попа. Оба вказували очима на Стоядіна. Хоч Стоядін був вже підохочений, але все таки дививсь еще досить розумно і сяк-так розумно відповідав. Горівка не поборола його, він звик був до того. Треба було чим иншим підтяти його.

Замовили зимну печеню, ну, а до того, очевидно, вино. Цінцар приніс одно і друге і сам присїв ся до них. Він хвалив попадю, попадянку і її судженого. При тій нагоді зїйшла бесіда на инші дівчата в селі.

„І ти маєш дорослу, гарну дочку“ звернувся до Стоядіна: „ге? Їй також час би вже замуж іти!“

Старому застрягло мясо в горлі. Мусїв попиту вином, щоби проковтнути. Але він захлиснув ся і доперва по добрій хвилі кашель покинув його.

„Ну, таки так, крайна пора“ відповів: „Ії літа ідуть... Але у мене довги“, зачав вже плести без звязи: „Ах, ті суди: А тепер прийде еще такса, до того старі податки. Але нехай вже усе прийде, як така воля божя.“

Його думки були вже без ніякої звязи. Все, що він пережив, що його пригвітало, чого боявся і чого надїяв ся, все те клубило ся в його голові; без ладу, без форми. Що не вдїяла горівка, те зробила чарка неготиньского вина: Стоядін був мертвецки п'яний.

„Тепер пора“, шепнув піп, глянувши зпачучо на віта і Цінцара і підніс чарку:

„На твоє здоровля, Стоядіне! Що мало бути в осени сего року, се може стати ся нині, цілком добре сего дня. А Стойна така дівчина, що кождий рад би її дістати. По що маєш ждати? Щоби уплили її літа і люди стали Бог зна що говорити?“

Стоядін дививсь мутними очима на попа, але не говорив нічого. І тихо було в корчмі... Тільки десь в куті... як би хтось зітхнув. Всі глянули в ту сторону, але в темоті не добачили нікого.

„Дальше, думаю, що ми тут всі між собою, самі добрі приятелі, добрі люди. Чи не так Стоядіне?“

„Гм, ти-ж знаєш... добрі люди... такі, якими іменно суть люди. Мій дід Велімір був також добрим чоловіком... як, попе? А я... ну ти знаєш... як чоловік... ну, я троха зїйшов на пси“.

„Ти перший в селі, Стоядіне, а зараз по тобі іде наш віт Богосав. І так ви є два перші. Тому то ви оба повинні жити в приязни. Ти маєш дочку, він має сина, гарна пара!“

„Так, так, Стойна... золото, моя дитина!“

„Буде що з того?“ спитав нетерпеливо піп: „Подай йому руку, старий, а я желаю вам до того богато щастя!“

„Дай Боже“, сказав Стоядін, не знаючи, що і про що говорить.

Віт встав, подав Стоядінови руку, обняв його і поцілував.

„Але ти мусиш Стойні щось дати, такий нині звичай“ сказав піп: „Мірко славний парубок. Стойна буде з ним щаслива“.

Очи Стоядіна засьвітили ся. В словах попа він дійсно добачав щастє Стойни. Поза сьвітлою будуччиною своєї дитини, не бачив теперішности.

„Все, що маю, дам моїй Стойні. Дім, загороду і став. Самі будемо жити з праці власних рук!“

„Ні, Стоядіне“, перебив піп: „твого маєтку не жадаємо. Ти заосмотри Стойну чим будь. Бодай ту сіножать даруй їй, що над потоком. Се не богато. Біднійші люди, ніж ти, дають більше, коли йде о їх дитину“.

„Добре, для щастя моєї дитини все зроблю!“

Цінцар приніс вже папір і атрамент. Піп писав хвилю і прочитав письмо Стоядінови. В письмі стояло, що Стоядін Делімірович винен вітови Богосавови сто дукатів і зобовязує ся віддати їх найдальше до Мартина; в противнім случая сіножать над потоком переходить на власність віта.

„Підпиши!“

Стоядін дививсь на папір тупо, не розуміючи, що від него хотять. Він не чув, щоб йому читав що небудь про щастя його дитини. Навіть імени її не чув — а все проче було йому рівнодушне. Піп зміркував се і старавсь направити промах:

„Стоядіне, будь спокійний. Все те для щастя і будниччини твоєї дитини. Се буде для неї; вона буде першою газдинею в селі.

„Моя Стойна, попе! Моя солодка, розумна дитина! Вона буде щаслива...!“

Стоядін зітхнув глибоко і вхопив за перо, котре піп подав йому. Озирає перо з усіх сторін, бо писати не умів. Піп поміг йому зробити хрест, а при хресті підписав його сам. Цінцар підписавсь яко сьвідок. В тій хвили Стоядін став жebraком. Найліпшу сіножатъ записав вітови, а все проче було так задовжене, що вже не мало для него ніякої вартости.

В темнім куті рушилось щось. Всі три озирнули ся. Піп зблід. Хтось воркотів там: „Злодії, бандити!“ і таке инше. До них приступив старий, вимахуючи здоровою палицею. Його лице було бліде, а очі іскрились гнівом. Станувши при столі, він кинув ся на скрипт довжний. Але піп вихопив його і сховав. Старий стояв хвилику, мірячи бандитів лютим поглядом, а потім подніє палицю і так тріснув об стіл, що все начине на столі затанцювало.

„Драби, бандити, злодії!“ гриміла грудь старого. Він кинув ся на попа. Піп схилив ся і палиця старого зломилася на его плечех. Тепер схопив ся віт і захопив старого одною рукою за груди, а другою замахнувся до очей. Старий вирвав ся з його рук і витягнув ніж.

„Ратуйте люди!“ закричали піп і віт.

Крик побудив парубків Цінцара. Вони збігли ся, кинулись на старого, звалили на землю і звязали.

„Заперти його!“ крикнув віт: „а завтра до старости; розбійника, злодія!“

Стоядін стояв цілий час і дививсь на цілу ту сцену, але не розумів її. Коли старий кинув ся на попа, він пробував встати, але не міг; схилив тяжку від вина голову на стіл і заснув. (Кінець буде).

Наші гетьмани.

(Дальше).

Єще була одна, дуже велика різниця між Запорожем і запорозкими козаками, а Україною і козаками українськими. Україна була краєм, що по упадку рускої держави аж до унії Литви з Польщию, творив разом з Литвою одну державу: литовско-руську. Запороже до Литви не належало. Його єще в половині X. віку забрали від київської держави Печеніги, котрі таки усадовились в забранім краю. З тої пори чорноморські степи по обох боках долішного Дніпра (пізнійше Запороже) заселяють різні орди войовничих

кочовиків. Послідною ордою, що сиділа (разом з місцевими Русинами) на землях Запорожа, були Татари. В другій половині XIV. віку татари уступають з над Дніпра і опановують Крим, де засновують свою державу. В той спосіб край по обох сторонах Дніпра аж по Крим (Запороже) лишив ся в руках Русинів, котрі там жили єще перед сотками літ, а відтак між Татарами і з Татарами. В 1363 р. литовско-руський князь Ольгерд розгромив був Татарів і пригорнув до своєї держави Київщину і Поділе. Запороже не увійшло в склад литовско-руської держави, воно лишилось вільним краєм.

В 1569 р., коли Польща заключила з Литвою унію, відобрала від Литви всі її рускі землі і прилучила до Польщи. Від тої пори Україна була власностию польської держави. В наслідок того народ України був польським підданим. Через те козацтво України було під Польщию і під польськими властями. Запорожа Польща не забрала, тож козаки Запорожа були вільними горожанами вільної держави, а козаки України були, аж до повстаня Хмельницького, підданими Польщи.

Чому українське козацтво називало себе „війском запорозким“ і чому українські гетьмани писали ся гетьманами „війска запорозкого“?

Майже кождий український козак жив якийсь час на Запорожу і служив в запорозкім війску. Січ, столиця Запорожа була як би воєнню школою, в котрій українські козаки учили ся воєнного ремесла. Українські козаки ішли також на Запороже тому, щоби разом з запорозкими козаками ходити походом на Татар та Турків. Як довго український козак був на Запорожу, так довго він був правдивим Запорожцем. Коли-ж він вернув на Україну, то йому тяжко було розстати ся з тою славною та почетною назвою запорозкого козака; він звав себе дальше Запорожцем, хоч він був Запорожцем — кажучи по нашому — абшитованим. Майже всі українські козаки, а рішучо всі визначнійші, відбули свою школу воєнну на Запорожу. Не диво, що ціле українське козацтво звало себе „війском запорозким“, хоч воно ним не було.

З тої самої причини гетьмани України звали себе гетьманами війска запорозкого, а то тим більше, що кождий з українських гетьманів був передтим на Запорожу, був кошовим отаманом запорозкого війска і доперва вернувши на Україну з Запорожа, добирав ся гетьманства над українськими козаками.

Єще була одна причина, чому українські гетьмани називали себе гетьманами війска запорозкого. Причина була та, що

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦКИЙ
(Портрет-апотеоз, взятый нами з „Исторія Украинскаго Народа“,
А. Єфименко“).

запорозке військо, в котрім все було дуже багато Українців, опікувало ся Україною і помагало українським козакам в їх борбі з Польщию. Супротив того, що на Україні, під оком польських властей і під оком польських гарнізонів військових, українським козакам тяжко було організуватись до борби в більші військові відділи, вони ішли на Запороже, збирались там, при помочи Запорожців організувались і вибирали собі старшого, котрого звали гетьманом. Таким гетьманом тих відділів козацких, що мали вдерти ся з Запорожа в границі польської держави, щоби потягнути за собою решту українського козацтва до війни з Польщию, ставав звичайно якийсь старшина Запорожців. Часами й самі Запорожці вибирали його старшим („гетьманом“) для українських козаків. Через те й ті старші, ті „гетьмани“ Українців звали себе гетьманами „запорозкого“ війська. Майже всі ті ніби гетьмани, а пізнійше і справжні гетьмани України приходили на гетьманство з Запорожа. Такими були: Косинський, Наливайко, Сагайдачний, Жмайно, Хмельницький і інші.

Першого гетьмана, не тільки всего козацтва українського, але і цілої України, Б. Хмельницького вибрали гетьманом, не для себе, але для України — Запорожці, згодивши ся іти війною на Польщу тогди, коли Хмельницький прийшов до них і сказав, що він вже приготував до повстання українське козацтво. Часами, як на Україні вибрано нового гетьмана, то Запорожці приходили навіть аж на Україну і рішали о виборі гетьмана для України. Від Богдана Хмельницького вже всі гетьмани України підписували себе гетьманами війська запорозкого, хоч Запорожці не були під їх властю, бо мали власну, ні відкого незалежну старшину в Січі.

Запорожці не противили ся такому титулові українських гетьманів лише тогди, коли годили ся на політику українського гетьмана і коли помагаючи йому в війні, давали йому своє військо. Як гетьман України газдував на Україні так, що се Запорожцям не подобало ся, то вони протестували против його титулу і питали його: „яким правом ти підписуєш ся гетьманом запорозкого війська, коли ти над Запорожем і Запорожцями не маєш ніякої власти ні сили?“

Яку-ж вартість мав для України титул її гетьмана?

Титул: „гетьман війська запорозкого“ мав для гетьмана України таку вартість, яку має взагалі всякий гоноровий титул. Такі самі титули маємо і нині. В Австрії маємо безліч „гофратів“, себто дорадників цісарського двора, хоч цісарський двір ніколи їх о пораду не питає. Цісар Австрії підписує ся королем

Єрусалиму, великим князем Тоскани і т. д., хоч в Єрусалимі, ні в Тоскані ніякої власти не має.

Титул Запорожця був взагалі так почетний, що при самім кінці життя Запорожа, коли то Росія і на тім клаптику вольної землі рускої станула своєю ногою, то російські магнати і великі генерали просили Січовиків, щоби вони їх приписували до Запорожців. В той спосіб ті панове, хоч не були Запорожцями, ані навіть козаками, були горді, що їм позволено зватись „запорозким козаком“. Таким почетним Запорожцем був, приміром, князь Патьомкін.

Звідки взяли ся на Україні і на Запорожу козаки?

Одних і других козаків виховали нам Татари.

Народ Запорожа виховав ся на козаків через спільне жите між Татарами і з Татарами в XIII. і XIV. в. Дперва в другій половині XV. в., коли кримські Татари зачали нападати на Україну, козацкі звичаї на Запорожу піддержувала борба з Татарами.

Українське козацтво виховало ся з одиниць населеня України через борбу з Татарами. До скорого розвою козацтва на Україні причинило ся головно се, що в сусідстві України був край козацкій — Запороже, де Українці мали добру школу війскову.

Весь народ Запорожа покозачив ся таким способом, що сю полудневу степову часть княжої Руси опанували були в X. віці орди Азиятів і разом з руским населенем жили на тих, відірваних від рускої держави землях. Зразу були се орди Печенігів, потому Торків а відтак Половців. Хоч ті орди нищили ту руску землю, що лишила ся під рускими князями, Запорожці (вони тоді так еще не називались) жили в згоді з своїми панами — бо мусіли. Дперва коли з Азії прийшла нова орда, орда татарська і натисла на Половців, Запорожці, не знаючи, що рускі князі прийшли помагати Половцям, получили ся з Татарами. Татари при помочи Запорожців побили і знищили половецьку орду над рікою Калкою в р. 1223. З того вийшло таке, що на запорозких степах, замість Половців, розсіли ся Татари. Татари жили на тих степах разом з своїми союзниками Запорожцями в як найліпшій згоді.

У Татарів були козаки. Козаком називали Татари легкого їздця. Козак у Татарів значить тільки, що легко узброєний член орди — ординець. Жиючи два віки між Татарами і під татарською зверхністю, Запорожці завели у себе ріжні татарські назви. Всі Запорожці були легко узброєними ординцями, отже назвали себе по татарски:

„козаками“. Майже всі уряди і достоїнства, котрі позаводили у себе на татарський лад, також позазивали татарськими іменами; позаводили також у себе багато татарських порядків і звичаїв. В XV віці Татари покинули степи Запорожжя і усадили ся на Кримі та найближшій до Криму частині чорноморських степів. Запорожці, котрі покозачились в часі своєї дружби і спільного життя з Татарами, лишили ся тепер панами запорозкої землі і зачали організувати самостійну військову державу. Свого військового ремесла не покинули; жаден Запорожець не кидав, поки здоров був, шаблі в кут, бо в другій половині XV. віку попусувала ся їх приязнь з Татарами. Татари стали безперервно нападати на рускі землі, а Запорожці стали ся їх найзавзятішими оборонцями.

Можливо, що і на Україні, особливо в полудневій її частині, в сусідстві Запорожжя, початки козацтва творять ся під впливом татарського панованя. Народ, що сидів на границі рускої держави, нерадо терпів над собою власть князів. В XIII віці пограничні Русини над Богом, Болоховці, Чернятинці завзято борються з князями і при помочи Татар виломлюють ся з під княжої власти. Се, може, батьки українського козацтва.

Кримська орда, котра довгий час жила в згоді з литовсько-рускою державою, стає в 80-их роках XV віку ворогом Польщі і Литви, а терпить на тім Україна, бо вона була частию Литви і через Україну йшла дорога на Литву і Польщу. Від хвилі зірваня приязни між Литвою а Кримом, Україна терпить нелиш від більших воєнних походів Татар; по Україні вештають ся більші і менші ватаги татарські. Вони заганялись в нашу країну на рабунки і на польованя; полювали на людей, щоби брати за них окуп, або спродавати в неволю.

Литовське правительство не журилось полудневою окраїною держави, і не держало там сильних гарнізонів військових, щоби здержувати татарські рабункові напади і польованя на людей. Населеня полудневих степів українських мусіло само боронити ся; кождий міщанин чи хлоп мусів бути все узброєний і все готовий до оборони перед нападом татарських рабівників. З часом ті з населеня, котрі мали більше лицарську вдачу і воєничого духа, взяли собі ту борбу з Татарами за ремесло. Вони збирали ся в дружини і боронили людські оселі перед нападами Татар, а як не було нападів, то самі вибирались на „промисл“, на рабунки і польованя. Як Татари нападали на українські оселі, так вони нападали на татарські оселі і кочовища. Коротко— вони козакували. Відси їх назва: „козаки“.

Єще перед литовсько-польською унією, коли Україна належала до Литви, литовське

правительство наміряло організувати часть козаків в службі держави, щоби з них зробити державне військо (в роках 1524, 1533, 1541), але з тих заходів нічого не вийшло. Князь Жигмонт Август заповів нову реформу в 1568 р., котру переведено в р. 1570. Коронний гетьман Язловецький наwerbував на королівську службу певне число козаків (здаєть ся 300) і утворив з них полк. Тих козаків винято зпід власти всяких державних урядів, настановивши окремого „старшого і судию над всіми козаками низовими“. Тим першим урядовим провідником організованого державою укр. козацтва, був Бадовський. Поза тими козаками лишила ся проча маса козацка такою, якою була перед „реформою“. Король Стефан Баторий продовжає роботу Жигмонта і в р. 1578 організує платний державою козацький полк з 500 мужа. Вони були під проводом Оришевського. Се були пізнійші „реєстрові“ козаки. Те саме, що король, робили також різні старости, воєводи та вельможі, організуючи власні полки козацкі.

Не взяте на державну службу козацтво українське росло тимчасом щораз більше в силу і разом з козацтвом Запорожжя устроювало походи рабункові до Туреччини і на Крим. За сі походи козацкі Туреччина мстила ся на Польщі і тому польське правительство старало ся всякими способами здавити нереєстрове козацтво, а реєстрових удержати в карбах.

Але не тільки через напади на сусідні держави Польща не могла згодити ся на незалежність козацьких організацій від державної власти, та не могла дозволити рости козацтву чисельно поза певні межі. Були також інші причини, для котрих Польща мусіла старати ся організоване козацтво взяти під власть уряду та силу козацтва удержувати в певних, державі потрібних границях.

Ніяка держава не дозволить, щоби в її межах була самостійна, від держави незалежна армія, і то армія сильніша, ніж державна сила воєнна. Польське правительство знало, що як би утворило ся сильне і від держави незалежне військо козацке, то воно опанувало би саму державу, іменно ту її часть на котрій воно усадилося і де має симпатії народних мас (так навіть стало ся за Хмельницького).

(Дальше буде).

Карпенко Карий.

Дня 15. вересня помер найталатовитший український драматург, Іван Тобилевич. Його некрольоґ подаємо за кїївською „Радою“:

„Іван Тобилевич на українській сцені і в літературі відомий під псевдонімом Карпенка-Карого, родив ся 14. септембра 1845 року

в с. Арсенівці біля Єлизавету. Батько його був чиншовик. З цієї талановитої семі вийшли окрім Івана ще й Садовський, Саксаганський та їх сестра Садовська.

„Одібравши освіту всього тільки в межах програми повітової школи, Ів. Карпович не залишив своєї науки, а дбав про свою самоосвіту самотужки, надолужуючи брак спеціального виховання то читанем книг, то розмовами з розумними людьми. Путящих книжок в глухій закутку Херсонщини не легко було добувати; найбільший вплив на розвиток Ів. Карповича мав український діяч Д. Пильчиков. Обставини життя Тобилевичів зовсім несприятливі поривам молодого Івана. Недостатки семі дуже рано примусили його шукати служби, щоб мати шматок хліба. Ради цього мусів він служити спочатку в Бобринці разом з М. Кропивницьким, а потім в г. Єлизаветі, в поліцейській канцелярії. Чи була хоч яка крапля чогось спільного між брудним поліцейським участком і молодою талановитою особою Івана, не трудно собі уявити. Він всею душею рвав ся до иншого життя. В цей період свого життя написав він свою першу драму „Бурлака“. З великим успіхом виступав він на любительських виставах: сцена його давно вабила. Приятелі, бачучи талановиту гру Івана, радили йому кидати службу та йти на сцену.

Але Іван, як і один із його героїв, (Іван Бурильченко в „Суеті“) дуже серйозно дивив ся на задачу театру, на службу артистів, і не рішав ся зробити необачний крок... До того-ж на його руках була уже семья, ради якої він думав дослужити двадцять п'ять років, щоб мати пенсію. Та на жаль, чи краще сказати, на щастя цьому бажанню не судило ся збути ся. Року 1881 Карпенка-Карого адміністративним порядком вислано за належність до української громади в г. Новочеркаськ.

„В заслання Іван захопив ся писанем своїх драм („Безталанна“, „Бондарівна“, „Мартин Боруля“).

„Коли йому дозволено переїхати до себе на хутір, він почав працювати коло землі. Проживши довго серед селян одинакими з ними інтересами, горем і радощами, Ів. здобув собі те, чого не дасть ніяка школа: він зрозумів душу, психологію українського селянина, його заповітні мрії і жадання, його погляди, звички, горе і радість. Ось через це в його творах і в грі такі герої, як Калитка („Сто тисяч“ і „Хазяїн“) Серпокрил (По над Дніпром) та инші селянські типи виходять мов живі, всім нам знайомі і рідні.

„Твори Карпенка-Карого відомі всім, хто цікавиться українським театром, дуже добре. Вони являють ся справжньою окрасою репертуару українських труп і приваблюють на українські вистави широку публику.

„На скільки твори Карпенка-Карого популярні, можна судити по тому, що саму тільки „Суету“ трупа Саксаганського за два роки виставила 140 раз і кожного разу мала дуже добрі збори. Іван найбільше брав сюжетів для своїх творів з життя сучасного. В своїй душі, як в чудовім музикальнім струменті, він знаходив відгуки на самі різноманітні людські почуття своїм добрим, ясним розумом він помічав всі видатніщі прояви сучасного життя і давав їм у своїх творах свою власну, иноді дуже остроумну і ярку оцінку. Шахрайство сільських глитаїв та дрібного волосного начальства, протест проти нього сильніщих натур. селянське бідкування, погоня за землею, артельний рух, захоплене переселенем, змагане вибитись з мужика на пана — ось головні теми Карпенкових творів. За останні роки він дав де-кілька пес, що торкають ся життя акторів та інтелігенції, („Хазяїн“, „Суета“, „Житейське море“). Можна закинути Карпенкови-Карому в суб'єктивности розуміння деяких подій і явищ, та виводів, які робить з них автор, але не можна не згодитись з тим, що кожда песа Карпенка-Карого одмічена справжнього таланта. Головна ідея автора все ясна й зрозуміла, хід пєси улаштовано добре, інтрига розвиваєть ся натурально й інтересно, до всього ж того в самій пєсі, як дрібні самоцвітні камінчики на дорогім уборі, розсипано безліч ярих, мов вихоплених з самого життя, повних блискучого українського гумору, сценок.

„Написавши до двох десятків пес, Карпенко-Карпій зробив таку велику вкладку в українську драматичну літературу, що його по заслужі можна назвати творцем справжньої реальної української драми.

„Але крім слави найвидатнішого українського драматурга, Карпенко-Карпій був дуже добре відомий українському громадянству і як талановитий артист. Розпочавши свою службу на сцені в трупі Старицького, він після розпаду її і аж до останніх років грав разом з Саксаганським.

„Карпенко-Карпій утворив на українській сцені цілу низку таких суцільних, блискучих образів, які і після його смерті ще довго служитимуть зразком для гри українських артистів молодшого віку.

„Смерть захопила Карпенка-Карого в повному розвитті його творчих сил, йому бажало ся прожити хоч стільки, щоб мати змогу відгукнути ся на сучасні події і, ми певні, що він дав би ще не одну інтересну песу з сучасного життя. Та не судило ся...“

Іван Тобилевич помер в клініці проф. Боаза в Берліні в 63. році життя на рака печінки і селезінки.

Люблю блукати між могилами.

Люблю блукати між могилами, в місцях, де люди ховають своїх небіжчиків — всіх тих, котрих дорогу засівали тернем або каменем, але котрі тепер сплять так твердо, що їх не досягає ні ненависть, ні любов.

Любов вже не красить румянцем їх лиця, а ненависть стратила своє вістря і свою студінь, бо перед ворітьми міста небіжчиків, все горе розсипуєсь в порох.

Коли шукаю за супокоем, коли стужу ся за тишиною — знаходжу їх тут в місті небіжчиків. Коли отворю ворота до царства тихих мешканців, то все хапає мене за руку хтось, кого я не можу доглянути і наказує моїм погам ступати обережно і легко по білим піску стежок. А в траві, що зеленіє на гробах, в траві і цвітах, що окружують хрести і кам'яні плити, тільки голосів шепче до мене. Се не ті крикливі гблоси, як там, в несупокійнім життю, — голоси, котрих в гору женуть крикливі болі і червоні як кров страсти; голоси, що слабнуть, гаснуть і завмирають, коли вичерпане серце людське стигне, тратить усе чутє. Ніжний і теплий є звук голосів, що витають мене в царстві німих мешканців; вони філюють у воздуху в тій самій висоті, що тон струни, на котрій грає невидима рука. — Там, на сьвітї, голоси брешуть так богато: вони обіцюють і приманюють солодкими тонами і високим звуком, але коли прийде жура і біда, вони тупіють і холодніють і вибухають сьміхом наруги; приходять обман і зрада. Але голоси, які чую між гробами, не манять, не пхають ся до мене силою і з благом, вони лиш легенько філюють у просторі кругом мене; але я шасливий, що вони тут. Вони — як лагідний голос матери, котра з кохнати кличе до дитини, що граєсь на дворі: „Грай ся еще хвилину, мала дитино; але як ти вже утомлена, то ходи до твоєї матери!“

Коли приходжу до чужого міста, то першого, кого стріну, питаю дороги до кладовища. І я іду туди, щоби хвилину вслухувати ся в лагідні голоси і жити серед минулих поколінь. По гробах небіжчиків стараюсь пізнати тих, що живуть кругом них. Минаю всі ті пишні мраморні памятники, з великими, звичайно брехливими похвалами, що вилискують ся золотом, а шукаю за тими, що лежать під поединчими хрестами і низькими горбками. А коли знайду могили з цвітами, засадженими вірною, приятельскою рукою, або ніколи не вигасаючою любовою, то радо іду між людей, що живуть кругом мешкань вмерлих, бо знаю, що між ними знайду багато добрих, приятних сердець. Але з сумом

покидаю місто небіжчиків, коли буряни розсілись кругом спорохнілих, повалених хрестів, бо я бачу, що марні утіхи і горячка життя казали живим забути за вмерлих.

Нігде нога моя не ступає так легко, як в місті вмерлих. Чому маю сумувати над ними, що тут сплять під землею, хоч би я їх був знав і любив? Я знаю, що всі вони, що тут сплять, сплять солодко — одні і другі: ті, що з блідими і тривожно тремтячими устами ішли на зустріч вічному снові, ті, котрих цілю життя було жадними, лакомими руками згорнути, що мож найбільше фальшивого золота роскошій і переминаючих утіх життя, і що еще до послідного віддиху гризли ся, що не могли більше захопити, — і ті, котрих гаслом було давати, а поцілуй послідного сну прийняли усьміхненими устами. Я знаю, що їм всім добре: ті, котрі себе самих обманювали, і ті, котрих оманувало жите, обманували люди...

ГЕТЬМАН ІВАН САМІЙЛОВИЧ

(Рис. з портрету в „Історія малой Росії“ Бантиша-Каменского).

Я сумую лише тоді, коли сидів коло тих, котрим твердий, безмилосердний час заборонив дати місце в посвяченій землі, котрі блудили на дорозі життя, і котрі тепер самітні і опущені слять перед містом померших в гробах, котрими ніхто не опікує ся і котрих ніхто не відвідує. Сумую, — не через них, бо знаю, що вони там таксамо твердо і солодко сплять, як в сьвяченій землі; але через людей, котрі, — хоч смерть-примиритель, вже вичеркнула се нещастне конто з твердого звіту життя і під усім потягла чорний свій штрих кінцевий, — не

Австрійський парламент у Відні.

могли забути, кілька темного, кілька грижі і розпуки криє ся історія життя...

Нігде в моїй голові не є так ясно, як між мешканцями міста померших. Голоси, які чую, не брешуть, — їх звук є чистий, повний. В них не багато є приречень — вони дають одно одиноке, велике і успокоюче приреченє: супокій для всіх утомлених, для всіх обманених життям. Вони не кличуть голосним гриманем, вони лиш тихо шепчуть:

„Грай ся еше хвилинку, мала дитино, там у тім великім саді людскім, сьпівай еше, коли можеш, з другими, тїш ся як можеш, ясними, червоними цвїтами. Сонце стоїть еше на полудни. Але коли воно зсуне ся на захід і гра тебе утомила, і сумерк закриває сад, коли він своїм холодом прожене сьпів, а червоні цвїти убере жалобою, тоді прийди до нас, мала дитино.

І через тоті латїдні, любі голоси люблю блукати між гробами.

Афоризми.

Щастє сьмієсь до нас дуже часто лиш на се, щоби нам показати свої зуби.

*

Розпуку малюють найліпше ті поети, котрим ніколи чоло не захмарилось; любов най-

ліпше ті, котрі ніколи не любили ся.. Кождий поет знає, що йому хибує.

*

Рускі критики літературні звичайно гасять сьвітло, щоби при тїм помічено їх багонний огник.

*

Неоден різьбар, що хотїв вирізьбити статую Бога, так довго різав і різьбив пень дерева, що остаточно в його руках лишив ся довбач до зубів.

*

Найглубші гадки пахнуть самотою.

*

„Мовчанє є золотом“, кажуть люди, хоч така валюта золота, має в сьвітї найменшу вартість. Як раз ті, що держать язик за зубами, не приходять ніколи до гроша.

*

Добра совість має бути найліпшою подушкою. Але бувають загартовані натури, котрі дуже добре сплять навіть без подушки.

*

Вихованє учить нас, не так отрясати ся з наших блудів, як скорше, ліпше укривати їх.

*

Хоч би земля тисяч раз стала так великою як тепер є, то все таки знайдуть ся дуже часто два так великі люде, що для обох не стане місця на тій землі.

НАКАЗНИЙ ГЕТЬМАН ПАВЛО ПОЛУБОТОК

Оригінал в колекції В. Тарновського.

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА

Оригінал в колекції д-ра Ал. Чоловського (право репродук. застережене).

Ті, що чванять ся, що вони багато зробили для людскости, звичайно не зробили нічого для людей.

*

Поет є великим доперва тоді, коли славлять і лихі його книжки.

*

Хочеш, щоби тебе уважали за знатока, то не хвали нічого, а гани все.

*

Коли деякі дами дожиють певних літ, то їх літа стають дуже непевними.

*

Кого вже переслідує щербата доля, той ломить собі зуби на оріхах — порожніх.

*

„Добре виховане“ учить передусім, яку лож все треба мати на устах і якої правди в „добре вихованім“ товаристві не вільно говорити. В добре вихованім товаристві треба також говорити „моя поважане“ особам, котрим повинно ся в лице плювати.

*

Чим більше „рука руку миє“, тим вони стають брудніші.

*

Неодна блудна стежочка одиниці перемінилась пізнійше в широку дорогу загалу.

*

Деякі люди суть всім, лише не людьми.

*

Щастє існує найчастійше лише в буйній фантазії нещасливців; щасливі не знають про се нічого.

*

Правда єще не збита, коли зібемо лихого її оборонця.

*

Не всі дороги ведуть назад з Риму.

*

Як би неоден не горлав так багато про свою працю, то світ не знав би про се, як мало він робить.

*

В неоднім утворі тенденція є не так в словах автора, як в очах читача.

*

Неоден досягнув би свою головну ціль, як би ужив для неї половину тих сил, які марнує на побічні ціли.

*

„Мужчини змінюють ся“, нарікає неодна жінка, як — сама постарієсь.

Крикни в світ послідну нісенітницю, а здивуєш ся, яке вона дає ехо.

*

Парвені впиває ся більше тим шампаном, котрий він платить, ніж тим, котрий випє.

*

Добрі ради, які нам хтось дає, дуже часто показують нам, яких правил він не держить ся.

*

Найбільша часть добродіїв поступає як та хлопка, що одною рукою дає корові траву, а другою тягне з неї молоко.

*

Народи творять оду велику родину. Тому то заходи о тревалий міжнародний мир, є — безвиглядві.

*

„Що я тому вина“, говорила хоруговка на даху: „що вітер не все з одної сторони віє? Без него, я була б дуже постійна...“

*

Гроші дуже подібні до хустини до носа: звичайно потребуємо їх найбільше тоді, коли їх не маємо в кишені.

*

Ароганція є перукою духової лисини.

*

Найнебезпечнійший метал, — то сталь. З неї роблять не лиш інструменти до морду, але і пера!

*

Блудити, є людскою річю. Неоден лише своїми блудами доказує, що він є чоловіком.

Де я тебе сховаю, бранко моя? (Картина Пестрака).

Козаки приготавляють поветана. В неприступних для польского війека місцях збирають ся дрібні ватаги, та неожидано нападають на панські двори і замки, боронені слабими гарнізонами. Поведесь напад, то забирають з собою все, що можуть унести, а найголовнійше — зброю. І трафилось щаслив, що здобули тай забрали здорову пушку, разом з насадою. Утікаючи перед погоню, розбрили ся по всіх уєодах. Гармату лишили під опікою одного товариша. Щасливо довів він її до своєї землянки в степу. Неабиякий кусок, не щоденна добич. Тепер треба-б її заховати так, щоби, як погоня наскочить на сліди ватажків, або шпиряючі по степах розїзди польські, не відобрали добичі, що при першій-ліпшій нагоді має помандрувати на Запороже, на січові окопи. Козак тішить своє око видом смертоносної „бранки“, та міркує, де-б її сховати. Очевидно, перед оком ворога сховає її десь в землі, під зеленими бурянами.